

Sproglige ændringer.

Af Nikolaj Andersen.

II.

Sproget er det middel, hvorved vi meddeler andre indholdet af vor tænkning. At tænke er enten at sammenfatte enkeltforestillinger til begreber eller at forbinde begreber til domme og slutninger. I begge tilfælde er altså begrebet en fremtrædende enhed.

Den til begrebet svarende enhed i sproget er ordet, der ligesom fastholder hint og bærer det ud til yderverdenen. Ordet er ligesom begrebets legemliggørelse. Jo større mangfoldighed af begreber derfor et menneske er i besiddelse af, desto flere ord må han have til sin rådighed for på nøjagtig men muligst kortfattet måde at kunne åbenbare sin bevidstheds fylde, medens den, hvis begreber er få, kun behøver et forholdsvis ringe antal ord for at give sine tanker et tilsvarende udtryk.

Og hvad der således er sagt om den enkelte, gælder tillige for folkeslagenes vedkommende; thi et folke-

samfund med fælles sprog kan betragtes som et samlingsindividuum, hvis nationale ordforråd i reglen vil svare til dets større eller mindre begrebsrigdom. I al almindelighed vil vi derfor også omvendt kunne drage den slutning, at jo større eller mindre et folkeslags ordforråd er, desto videre eller snævrere må også dets åndelige synskres være. Men jeg siger med vilje i almindelighed; thi såsnart vi i særlige tilfælde vil anstille en sammenligning, støder vi straks på betydelige vanskeligheder.

En sådan vanskelighed ligger bl. a. deri, at to forskellige sprogs betegnelser for de samme begreber langt fra altid dækker hinanden i antal. På den ene side kan nemlig det samme begreb, for hvilket der i det ene sprog kun haves et enkelt særegent udtryk, i et andet som oftest betegnes ved to eller flere jævngyldige. Således haves for begrebet „en stav af mådelig længde og tykkelse, især til at støtte sig ved“ i tysk kun det ene ord *stock*, men i dansk både *stok* og *kæp*; og omvendt betegnes begrebet „en mand som nærer sig af at slagte kvæg“ i dansk ved det ene ord *slagter*, medens det i tysk kan gengives både ved *schlachter*, *fleischer* og *metzger*. På den anden side forekommer det ikke så sjældent, at flere begreber, der i det ene sprog må gengives ved lige så mange ord, i et andet kan udtrykkes ved en og samme betegnelse. De forskellige begreber f. eks., der i dansk betegnes ved *ræv*, *fuks* (rød hest), *takvinge* (sommerfugl), *rus* (ung student), *guldmønt*, *ovnrør* o. fl. a., kan af tyskerne udtrykkes ved det ene ord *fuchs*; og omvendt kan de fire forskellige begreber, der i tysk betegnes ved *schrift*

(skridt), *tritt* (indretning på en vogn til at træde på, når man stiger op eller ned), *sprosse* (tværtræ i en stige) og *stufe* (vandret flade på en trappe) på dansk gengives ved det ene ord *trin*. Men desuden indtræder også undertiden det tilfælde, at et begreb, der i det ene sprog kan betegnes ved et enkelt ord, i det andet kun kan udtrykkes ved en frase, d. v. s. et af flere ord bestående led af en sætning. Tager vi f. eks. det begreb, der på tysk findes udtrykt i ordet *gebirgsausläufer*, så vil vi finde, at det på dansk vel næppe kan gengives kortere end ved *sidegren af en bjergkæde*; eller man tage til gengæld begrebet „en lyngklædt bakke“, for hvilket vi på dansk jo har ordet *lyngbakke*, men som på tysk kun kan udtrykkes ved frasen *mit haidekraut bewachsener hügel*.

En anden vanskelighed ligger i selve beregningen af ordenes antal i hvert af de enkelte sprog. Ganske vist har vi for de enkelte kultursprogs vedkommende ordbøger nok, som enhver, der har tid og tålmodighed, let kan få lov til at tælle i. Men uheldigvis er de fleste af disse ordbøger ikke ret egnede til uden videre at tjene som grundlag for en objektiv sammenligning. Det beror i hvert enkelt tilfælde nemlig både på vedkommende ordbogs særlige formål og forfatterens personlige skøn, hvor stort et antal ord der er medtaget. Således findes der i Søbys danske retskrivningsordbog henved 30,000 ord, medens tredje udgave af Kapers dansk-tyske håndordbog efter en løselig beregning indeholder over det dobbelte antal danske ord. På tilsvarende måde finder jeg i Dudens tyske ortografiske ordbog kun henved 27,000 tyske ord, men i

anden udgave af Kapers tysk-danske ordbog ca. 78,000, altså næsten det tredobbelte. Eibes engelsk-danske ordbog byder os rigelig 36,000 og Thieme-Preussers „Wörterbuch der englischen und deutschen sprache“ henved 80,000 engelske ord, men „Century Dictionary“ anslår tallet af engelske ord til omtrent 200,000 o. s. v. Selvfølgelig kan der indvendes, at man ved en sammenligning bör holde sig til de fuldstændigste ordbøger i hvert af de pågældende sprog; men hvor er så grænsen mellem ufuldstændighed og overkomplethed? Enhver, der med nogen opmærksomhed har set i en større ordbog, vil sikkert have fundet adskillige udtryk, som han dels af hensyn til deres forældede præg eller alt for nybagte udseende, dels på grund af deres udenlandske karakter eller bygdemålsagtige beskaffenhed næppe tör regne til vort nuværende almindelige nationale ordforråd; og enhver, der har haft med oversættelser at bestille, vil omvendt lige så sikkert have gjort den erfaring, at netop de ord, man søger i vedkommende ordbog, som oftest er ondsksfulde nok til ikke at findes.

Men hvad enten man vil kalde et tungemåls ordforråd stort eller lille i forhold til andre, så er det i alt fald i sig en foranderlig størrelse. Thi stilstand kender naturen jo ikke. Enten er der fremskridt eller tilbagegang: redskaberne for den menneskelige virken og genstandene for den menneskelige tænkning må enten forøges eller formindskes. Og denne begrebernes forøgelse eller formindskelse medfører ganske naturlig en tilsvarende

Ændring af ordforrådet.

I de fleste tilfælde turde det dog være således, at der hverken er udelukkende fremskridt eller udelukkende tilbagegang, men at ordforrådet beriges i enkelte retninger, medens det samtidig mindskes i andre.

Holder vi os først og fremmest til ordforrådets berigelse, så vil vi ved nærmere betragtning snart få at se, at der med hensyn til indførelsen af nye betegnelser både er fremmede og hjemlige kilder at øse af.

De fremmede kilder er simpelthen andre nationers tungemål. Ved at komme i berøring med fremmede folkeslag lærer vi nye genstande, indretninger og opfattelser at kende, og det ligger da meget nær, at vi til betegnelse af de nye begreber benytter de ord, vi har hørt af de fremmede.

På denne måde har vort danske sprog allerede i ældre tider optaget talrige fremmede ord, der er indførte samtidig med de pågældende begreber.

Navnlig har dette været tilfældet med en stor del ord, der er komne til os over Rom, hvis mægtige kulturelle indflydelse gennem lange tider har gjort sig gældende i de nordiske lande.

Allerede det hedenske Rom har således efterladt enkelte spor i vort sprog.

Dette kan historisk forklares på følgende måde. I de første århundreder af vor tidsregning udbredte romerne efterhånden deres verdenshandel helt op over Nordens grænser og trådte således i umiddelbar forbindelse med vore forfædre. Romerske *mercatores* (købmænd) drog med deres *kister*

og *sække* langs Vejksel og Oder til Gulland, Øland og Bornholm samt langs Rinen og dernæst videre til Jylland; og fra deres *mercatus* (handel, handelsplads) har vi da vort *marked*, sønderjysk *mer'ke*, ligesom *kiste* er en umiddelbar overforelse af det latinske *cista* (den gang udtalt *kista*, der atter er det græske *kistê*) og *sæk* af det latinske *saccus* (grækernes *sakkos*). Vore forfædre kendte før deres berøring med romerne intet til rede penge: deres kvæg og våben var hele deres formue; men når de solgte noget til de romerske handelsmænd, fik de *moneta*; og købte de noget, så *kostede* det moneter. Ordet *koste* er det latinske *constare* (komme til at stå, jf. komme dyrt til at stå) og det ligeledes latinske *moneta* betyder „et præget penge-stykke“; vore forfædre udtalte ordet med trykket på første stavelse, *móneta*, hvoraf så senere vort *mont* eller *mynt* er fremgået. Med romersk mont fulgte også romersk vægt: vort danske *pund* er det latinske *pondus* (vægt) eller måske rigtigere en særlig ablativ-form *pondo* (altså egentlig: i vægt). Blandt de af de omtalte købmænd syd fra medbragte varer skal her blot omtales *vin* og *peber*. Vinstokkens fædreland er egnen syd for det kaspiske hav, hvor også en af de semitiske stammers hovedgrene har hjemme. Herfra udbredte den sig over Syrien og Lilleasien til den græske halvø og derfra til Italien, der snart blev et vinland og allerede i den her omhandlede periode også sendte prøver af den ædle drik til de nordiske lande. Og med tingen fulgte navnet: hebraisk *jojin*, arabisk *wain*, græsk *voínos* (senere: *oinos*), latinsk *vinum*, dansk *vin*. Peberen er kommen til os fra Indien over Persien,

Grækenland og Italien: sanskritnavnet *pipali* blev hos perserne, der ikke kendte *l*, til *pipari*, hos grækerne til *peperi*, hos romerne til *piper* og hos os gennem *piparr* og *pipær* til *peber* og sønderjysk *pefe*, hvilken sidste form altså ikke har noget med det højtske *pfeffer* at gøre, da det er en almindelig regel, at ældre dansk *p* efter vokal i rigsmålet er blevet til *b*, men i sønderjysk til *f*, som æld. d. *tapæ*, rm. *tube*, sj. *taf*'. At peberen må have været et meget yndet kryderi hos de gamle germanske folkeslag, fremgår deraf, at da Vestgoternes konge Alarik i vinteren 408 belejrede Rom, forlangte han i brandskat bl. a. 3000 pund peber. Måske ad en mere middelbar vej, ved forplantning fra syd til nord gennem Mellemeuropa, har vi over Italien desuden fået et par så hjemlig lydende ord som *kål* og *kat*. Vor *kål*, eller rettere *kålstokken*, hed hos romerne *caulis*, der svarer til det græske *kavlos* (stængel). Tamkatten, der menes at stamme fra Østafrika, var hos de gamle ægyptere et helligt dyr, så helligt, at enhver, der dræbte en *kat*, blev straffet med døden. Grækerne og romerne kendte fra begyndelsen af ikke katten som husdyr; dens gerning besørgedes af væselen (græsk *galeô*), der imidlertid ikke var et rigtigt husdyr. Da derfor grækerne senere begyndte at holde katte, betegnedes det fremmede dyr som *katoikidos galeô* : husvæsel. Af denne lange græske betegnelse fremgik så senere den korte latinske *catus*, som derpå ved dyrets og navnets indvandring til os blev til *kat* alene. Er den omtalte, efter dr. Kleinpaul givne forklaring af det latinske navns oprindelse rigtig, så er altså vort danske ord

„kat“ ikke andet end en afkortet græsk præposition (gr. *kata* α: nedad, henad, med hensyn til o. l.).

Men måske vil en eller anden af årbogernes læsere spørge, af hvilke sproglige grunde man slutter, at ord af så hjemlig klang som *kål* og *kat* eller lignende stammer fra latinen og ikke er oprindelig nordiske resp. almengermanske. Sagen er i korthed følgende. Da det germanske grundsprøg for umindelige tider siden udgrenede sig fra de øvrige indoeuropæiske tungemål, indtrådte der i hint en del regelmæssige ændringer af visse lyd, hvoriblandt også den, at et oprindeligt *k* i begyndelsen af ordene altid blev til *h*, hvorimod de øvrige beholdt deres *k*. Denne forskel har vedvarende holdt sig til vore dage. For så vidt der altså endnu findes tilsvarende ord på begge sider, vil f. eks. græske og latinske ord, der begynder med *k* resp. *c* regelmæssig stå over for oprindelig germanske (danske, tyske, engelske o. s. v.), der begynder med *h*. Således har vi f. eks.:

græsk:	latin:	dansk:	tysk:
k alamos	c alamus	h alm	h alm
k annabis	c annabis	h anf	h amp
k eras	c ornu	h orn	h orn
k ytos	c utis	h aut	h ud

I henhold til denne regel kan vi altså slutte, at hvor der ikke foreligger en sådan forskel, men hvor et med *k* resp. *c* begyndende ord på den græsk-latinske side svarer til et dansk (tysk, engelsk o. s. v.) ord, der ligeledes begynder med *k*, kan der ikke foreligge en selvstændig udvikling på begge sider, men der må

have fundet en overføring sted; og det vil da i de fleste tilfælde være givet, at overføringen er gået i retning med kulturstrømmen, i oldtiden altså fra syd til nord. Men nu har vi jo netop følgende forhold:

græsk:	latin:	tysk:	dansk:
kavlos	caulis	kohl	kål
kat-	catus	katze	kat
kistê	cista	kiste	kiste

hvorfor altså de anførte danske og tyske betegnelser ikke kan være oprindelig germanske, men må være optagne fra latinen. Ganske på samme måde svarer f. eks. græsk-latinsk *p* til germansk *f*, altså:

græsk:	latin:	tysk:	dansk:
patêr	pater	vater	fader
pûs (pod-)	pes (ped-)	fuss	fod
pôlos	pullus	fohlen	fole (føl)
plektein	plectere	flechten	flette

hvorfor vi af herfra afvigende forhold som:

græsk:	latin:	tysk:	dansk:
peperi	piper	pfeffer	peber
—	pondus	pfund	pund

allerede på forhånd slutter, at *peber* og *pund* ikke er oprindelig germanske ord, men komne til os fra de gamle romere. Og ad lignende veje går slutningerne videre.

Det er dog navnlig det senere kristelige Rom, der har givet os en ikke ubetydelig del af vort nuværende ordforråd.

I første række gælder dette om et stort antal kirkelige udtryk, der sammen med kristendommen er komne til os. Oprindelig var kristendommen hebraisk, i de første århundreder var den græsk, så blev den latinsk, og endelig kom den også til Danmark. Man oversatte fra det ene sprog til det andet, men derved bibeholdt den græske kirke et antal hebraiske, den romersk-katolske et antal hebraiske og græske, den danske et antal hebraiske, græske og latinske elementer, som ikke oversattes. På denne måde hviler altså den danske kirke så at sige på tre forskellige sproglag. Det hebraiske *messias* f. eks. benyttes endnu, ihvorvel det på græsk hedder *christos* og på dansk den salvede. Langt mere naturaliseret er det ligeledes hebraiske *påske*, der oprindelig hed *pesach* (forbigang) og betegnede den fest, som jøderne fejrede til erindring om deres udfrielse af trældommen i Ægypten og særlig den dertil knyttede omstændighed, at den udsendte dødsengel „gik forbi“ israeliternes huse. Hebraisk er desuden *jubel*, der gennem det latinske *iubilum* (fryderåb) er kommen af det hebraiske *jobel* (basun), hvad der forklares ved den antagelse, at jødernes jubelår (nådeår) åbnedes med basunlyd; endvidere *sabbat* (hvile), *halleluja* (lovet være gud) og flere. Fra det græske stammer hele forfatningen: *biskoppen* og *præsten*, *apostelen* og *munken*, *klerken* og *lægmanden* så vel som selve den *katolske kirke* er græske; de hed oprindelig *episkopos* (tilsynsmand), *presbyteros* (den ældre), *apostolos* (sendebud), *monachos* (eneboer), *klerikos* (gejstlig), *laikos* (hørende til folket, verdslig), *katholikos* (almindelig) og *kyriaké* (herrens hus). Græske er endvidere

kristendommens grundbegreber, lige fra *profeterne*, *bibelen* og *evangeliet* til *dogmerne*, de *ortodokse* og selve *djævelen*; *prophêts* hedder forkynder, *biblion* bog, *evaggelion* (gg udt. ng) glædesbudskab, *dogma* læresætning, *orthodoxos* den rettænkende og *diabolos* bagtalersk. Og desuden gives der jo stadig *almisser* (gr. eleêmosynê, barmhjærtighed), og der læses *perikoper* (gr. perikopê, afsnit) og bedes *kyrie eleison* (herre, forbarm dig!). Fra latinens herredømme har vi ikke blot *pave*, *provst* og *pastor* tiligemed *domkirke*, *kloster* og *kapel*, men desuden *alter*, *font* og *kors* samt *velsignelse*, *prædiken*, *offer* og *pine*; de pågældende latinske former og deres oprindelige betydning lyder: *papa* (fader), *præpositus* (den foresatte), *pastor* (hyrde), *domus* (hus), *claustrum* (indelukke), *capella* (lille kappe, specielt den hellige Mortens kappe, derpå den helligdom, hvor denne relikvie bevaredes, og endelig overhovedet en lille kirke), *altare* (offerbord), *fons* (kilde), *cruc* (bjælke med tværtræ, hvorpå forbrydere udspiledes; marterpæl), *signum* (tegn, her ment: korsets tegn), *prædicatio* (forkyndelse), *offertorium* (det tilbudte, gave) og *pona* (straf).

Ad samme vej har vi modtaget de fleste af vore ældre videnskabelige kunstudtryk. Fra Grækenland kom videnskaben til Rom og derfra med kirken til os. De græske videnskabelige udtryk bibeholdtes enten uden videre af romerne eller oversattes på latin, og disse latinsk-græske udtryk fandt derefter videre udbredelse gennem den gejstlige stand, i hvis hænder undervisningen udelukkende lå fra begyndelsen af. *Filosofi* og *teologi*, *historie* og *geografi*, *astronomi* og *matematik*, *geometri* og *aritmetik*, *musik* og *grammatik* er tilsammen af

græsk oprindelse, medens *religion* og *jura* er særlig latinske betegnelser. Græske er endvidere *skolen* (scholê o: egentlig „frihed for arbejde“, derpå: videnskabelig system, og endelig: undervisningssted) og *katederet* (kathedra o: egentlig dvælen, dernæst: stol, navnlig lænestol), latinske derimod *skolemesteren* (magister o: lærer), *tarlen* (tabula o: bræt) *lektien* (lectio o: læsning) og *ferlen* (ferula o: vånd, ris). Sproglæren er gennemgående latinsk med dens *ordklasser* (classis o: afdeling) som *substantivum* (det selvstændige), *adjektivum* (det vedføjede), *verbum* (ordet) o. s. v., dens *deklinations* (bøjning) med *kasus* (fald) og *numerus* (tal), dens *konjugation* (forbindelse) med *aktivum* (det handlende) og *passivum* (det følsomme) o. s. v. Det samme er tilfældet med regnekunsten, hvis fire *species* (fremtoninger, arter): *addition* (tilføjelse), *subtraktion* (fradragelse), *multiplikation* (mangfoldiggørelse) og *division* (deling) samt *kvadratrods* (quadratus o: firkantet) og *facit* (ordret: det gör) er latinske, og blot den vanskeligere *kubikrods* må føres tilbage til det græske *kybos* (tærning). På skrivekunstens område finder vi derimod græske og latinske betegnelser nogenlunde ligelig fordelte: græsk er *alfabetet* (af navnene på de to første til vort *a* og *b* svarende græske bogstaver „alpha“ og „beta“) og skilletegnene *komma* (indsnit) og *kolon* (led) samt *parentesen* (parenthesis o: indsættelse ved siden af); halvt af hver slags er *semi-kolon* (*semi-* er latin, svarende til det græske *hemi-*, og betyder halv-); rent latinske er endelig *brevet* (breve o: det korte, nemlig skrift) og dets afslutning: *punktum* (stik, prik) samt *seglet* (sigillum o: et lille tegn).

Ligeledes i følge med kristendommen har vi desuden fået en del tidligere ukendte hverdags-begreber og deres latinske betegnelser. Dette er navnlig tilfældet på bygningsvæsenets område. I oldtiden kendte vore forfædre nemlig kun træbygninger. Som det vides, var endogså de første kirker i Danmark kun hjælkehuse, og i et manuskript fra begyndelsen af det 12. århundrede hedder det, at byer og borge endnu den gang hverken havde mure eller tårne, men kun var befæstede ved grave og pæleværker. Men efterhånden lærte munkene, der udenlands fra var vant til bekvemmere boliger, også den hjemlige danske befolkning at opføre stenhuse. For vor specielle landsdels vedkommende ved vi bl. a., at kirken i Hedeby ved Slesvig ca. 850 opførtes af træ, men 100 år senere ombyggedes af sten, og at fruekirken i Flensborg opbyggedes 1284 i omtrent sin nuværende skikkelse, efter at en tidligere derværende st. Mariæ kirke af træ var forfalden¹⁾; og endvidere ved vi, at Knud Lavard ca. 1120 opførte de første fæstningsværker af sten ved Slesvig, samt at der 1321 i Flensborg fandtes stenhuse ved siden af de oprindelige træbygninger. I Steden for de tidligere trævægge og pæleværker fremstod der således efterhånden *mure* af sten og *kalk*, *tukkede* med *tegl*, forsynede med *tårne* og *porte*, og omgivende *kamre* og *kældere* — tilhobe latinske betegnelser, der sammen med de fremmede begreber indførtes hos os af de latinskdannede munke; kun ordenes endel-

—
¹⁾ Den sidste trækirke i Danmark nedbrødes rimeligvis 1709 på Øland ved Fær.

ser afviger en smule fra de oprindelige, nemlig: *mur* (mur), *calx* (kalk), *tectus* (tækket, bedækket), *tegula* (tegl), *turris*, i genstandsform *turrim* eller *turrem* (tårn), *porta* (port), *camera* (kammer) og *cellarium* (kælder). Men munkene var ikke blot gode bygmestere; de var tillige fortræffelige gartnere og indførte som sådanne adskillige sydlandske vækster, der tilligemed deres latinske navne efterhånden fik borgerret hos os. Blandt disse gennem klosterhaverne indkomne planter kan nævnes: *petersilie* og *kirsebær* samt *fioler*, *lilier* og *roser*. Selve ordet *plante* er det latinske *planta*. *Petersilie* er det latinske *petroselinum* efter det græske *petroselinon* (egentlig: sten-selleri). *Kirsebær*træet, på latin *cerasus* og på græsk *kerasos*, blev ifølge Plinius i året 72 eller 71 f. Kr. af den bekendte rige og overdådige romerske feltherre Lukullus bragt fra byen *Kerasos* i det lilleasiatiske landskab Pontos til Rom, hvor fra både træet og navnet så senere kom nord på; det hedder på armenisk *keras*, på nypersisk og tyrkisk *kires*. *Fiol* og *lilie* er afkortelser af de tilsvarende latinske betegnelser *viola* og *lilium*. *Rosen* skal have sit oprindelige hjem i Centralasien, hvor fra den over Frygien, Trakien, Makedonien, Grækenland og de græske kolonier kom til Italien. Her trivedes den ypperlig og fandt udbredt anvendelse: hos sybaritterne var et lager af rosenblade meget almindeligt, og kejser Nero bortødslede engang ved et gæstebud alene for over en halv million kroner roser. Fra Italien kom med selve planten dens latinske navn *rosa* også til os.

Den omtalte kristelig-romerske indflydelse på vort ordforråds berigelse var imidlertid ikke den eneste, der

gjorde sig gældende i middelalderen. Fra Valdemarernes tid af åbnede sig også en anden betydelig kanal for tilførslen af fremmede elementer, nemlig over Tyskland.

Det var således fra Tyskland, at vi fik ridder-væsenet og med dette adskillige mere eller mindre adelige begreber med samt deres tyske, og særlig da nedertyske (plattyske) benævnelser.

Af begreber med virkelig adelig duft vil jeg nævne den *statelige ridder* i hans *drabelige rustning*, den *könne junker* i hans *kostbare skarlagensdragt* og den *kække våben drager* med hans *blanke hellebarde* samt den *ædelbårne frue*, den *fyrstelige frøken* og den *høviske jomfru* med deres *behørigde dejlighed* og *gunst*. De stammer alle direkte fra Tyskland; man jævnføre blot de tilsvarende middelnedertyske ord: *statelik* (ny-höjtysk: stattlich); *ridder* (nht: ritter); *draplik* (nht: trefflich); *rustung* (nht: rüstung); *kööne* (nht: kühn), altså oprindeligt betydende „tapper“; *junker* o: *junk-herr*, altså ung herre; *kostbar* (nht: kostbar); *scharlaken* (nht: scharlach), der forøvrigt ved folkeetymologisk omdannelse med tanken på *luken* (tøj) gennem middellatinsk *scarlatum* skal være kommet af det tyrkiske *iskerlet*; *dracht* (nht: tracht); *keck* (nht: keck), oprindeligt *queck* o: levende, kvik (jf. quecksilber); *drager* eller *dreger* (nht: träger o: bærer), hvis tilsvarende danske form „drager“ altså ikke har noget med at *drage* (trække), oldnordisk *draga*, at göre; *blank* (nht: blank), hvoraf også det franske *blanc* og det italienske *bianco* (middellat: blancus) er kommet; *hellebarde* (nht: hellebarte), opstået af *helmbarte* o: hjælmøkse, altså en økse til at

hugge hjælmen igennem med; *edelboren* (nht: edelgeboren); *vruwe* eller *vrouwe* (nht: frau), der oprindeligt er det samme som det oldnordiske frøya ǫ: herskerinde (jf. gudinden Freja eller rettere Fröja efter oldn. Frøyja); *vurstelik* eller *vorstelik* (nht: fürstlich) af *vurste*, *vorste*, der egentlig betyder den „første“; *vroiken* eller *vrouken*, nyere nedertysk *fröken*, der altså er formindskelsesform af *vrouwe* og betyder „lille frue“ (svarende til nht: fräulein); *hövisch* (nht: höfisch) af *hof*, ejeform *hoves*; *junkvrouwe* (nht: jungfrau), *behorich* (nht: behörig, gehörig); *degelik* af tillægsformen *gedegen* (nht: gediegen); *gunst* for *ge-unst* (nht: gunst; i oldhöjtysk blot *unst*, der er beslægtet med vort hjemlige *yndest*, af oldn. *unna* ǫ: unde og elske). Enkelte andre af riddertidens begreber og deres betegnelser som *turnering*, *harnisk*, *panser*, *visir* og *lanse* er oprindeligt romanske, men er optagne med middelnedertysk (middelalderligt plattysk) som mellemlid; jf. fransk *tournoi*, tysk *turnei*, *turnier*; fransk *harnais*, der iøvrigt skal stamme fra keltisk, gammelhöjtysk *harnas* (nht: harnisch); italiensk *panciera*, glht: *panzier* (nht: panzer); fransk *visière*, tysk *visir*; fransk *lance*, ital. *lancia* (begge af lat: lancea), glht. og nht. *lanze*.

De ovenfor omtalte begreber vil vistnok fornemmeligt egne sig til hos de fleste at fremmane mindet om lyse og lykkelige dage i Danmarks historie; men det gode mel har jo og sine såder, og således fulgte da også i hælene på styrkens, artighedens og glansens periode en tid fuld af selvtægt, falskhed og elendighed, hvori vi ligeledes fra Tyskland fik talrige mindre ædle begreber og deres betegnelser som: *dristige lykke-*

riddere, balstyrige stratenrøvere, hoffærdige gække og ryggesløse fruentimmer foruden *forvorpne bedragere, elendige prakkere, jammerlige dogenigte* og *gemene ludere*. De pågældende nedertyske ord er *drüst(ich)* (nht: dreist), *lücke* (ht: ge-lücke, nu: glück), *balstürich* (slem at styre), *straatenröver* (nht: strassenräuber), *hoverdich* (nht: hof-färtig o: hochfärtig), *geck* (nht: geck), *rokelos* (af *roke, ruke* o: omsorg, hensyntagen; nht: ruchlos), *vruwentimmer* (nht: frauenzimmer), *vorworpen* (nht: verworfen), *bedrager* (nht: betrieger, betrüger), *elendich* (nht: elendig) af *elende* (opr. *eli-lende* o: „værende i andet land“, dernæst: landflygtig, ulykkelig, ussel), *pracher* (af *prachen* o: tigge; hollandsk *pragcher* betyder gnier, ågerkarl), *jamerlich* (nht: jämmerlich), *dögenicht* (nht: taugenichts), *gemen* (nht: gemein) og *luder* (nht: luder), der oprindelig betyder „lokkemad“, navnlig af „kød, der er ved at gå i forrådnelse“.

I endnu større omfang og med varigere eftervirkning end på riddervæsenet satte den nedertyske indflydelse sit stempel på livet i købstæderne. I den senere middelalder bosatte sig nemlig en skare af tyskere overalt i Danmark: allerede i begyndelsen af Valdemar den førstes regering var der f. eks. så mange tyskere i Roskilde, at det der kunde komme til blodige sammenstød mellem det danske og tyske borgerlag.

Men navnlig efter at hansestæderne havde bemægtiget sig Nordens handel, indvandrede tyske købmænd i stadig stigende antal, og medens de erhvervede sig både besiddelser og embeder, indførte de samtidig talrige navne på syd fra medbragte genstande og indretninger. Ad denne vej har vi således ikke alene

fået *kræmmer* og *høker*, *lis-pund* og *lod* samt *sukker* og *krydder-nellike*, men desuden *borger* og *oldermand*, *rettighed* og *pligt* samt *foged* og *bøddel*. *Kræmmer* og *høker* er nemlig de middelnedertyske *krämer* (af *kram*, egentlig: handelsbod) og *hōoker*, af hvilket også det hollandske *heuker* og derover det engelske *hawker* (gade-sælger) menes at være kommet. *Lis-pund*, mntysk *lis-punt*, er sammentrukket af *lives-punt* o: livlandsk (liflandsk) pund, og *lod* er det mntyske *loot* (ejeform *loodes*), der betyder bly (jf. at lodde). *Sukker* er dog ikke umiddelbart tysk, men kun med tysk som mellemed kommet til os. Allerede i ældgamle tider dyrkede man sukker i Kina og Indien, hvorfra det tilligemed navnet efterhånden nåede længere vestpå: sanskrit *çarkarā*, prakrit *schakkar*, persisk *schakar*, arabisk *sukhar*, italiensk *zuccaro*, *zucchero*; det var først i korstogenes tid, at sukker blev mere almindelig kendt og derefter over Tyskland også kom til Danmark, hvor man tidligere kun havde honning til at søde med. *Krydder*-kommer af det mntyske *krut* (urt), i flertal *krüder*, hvoraf vi også har vort sønderjyske *kru'gå* (krudgård o: urtegård) og *krurene're* (krudenerer o: urtekræmmer); i steden for „kryderi“ siger vi jo ellers i Nordslesvig sædvanlig *kevots*, der er det tyske *gewürz*. *Nellike*, sj. *nelken*, er det mntyske *negelken* (nht: nägelchen), hvilket navn den har fået på grund af ligheden med et lille søm. *Borger* og *oldermand* er ordret mntysk *borger* (nht: bürger) og *olderman* (nht: ältermann); *older* er nemlig ved siden af *elder* højere grad af mntysk *olt* (nht: alt o: gammel). *Rettighed* og *pligt* er ligeledes de mntyske *rechticheit* (nht: gerechtigkeit) og *plicht* (nht:

pflicht). *Foged* er det mntyske *voget*, der oprindelig stammer fra det latinske (*ad-*)*vocatus* (egentlig: den tilkaldte), hvorefter vi senere desuden har fået *advokat* (sagfører). Og *bøddel* endelig er det mntyske *bödel* (nht: büttel; ght: bütel), der kommer af udsagnsordet *beeden* (nht: bieten) o: byde; en bøddel er altså en, der udfører et bud (et retsbud).

Hertil kommer endnu den store skare af tyske håndværkere, der den gang som senere strømmede ind til os og oprettede deres forskellige *værksteder*. På denne måde har vi både fået *bødker* (mntysk *bödeker* af *bodik* o: „boddike“, bøsse), *maler* (af mntysk *malen*, der atter er kommet af *mal* o: punkt, plet og altså betyder at mærke, plette) og *gartner* (mntysk *gardener*) samt *slagter* (mnt. *slachter*; i tidligere dansk *kiøtmangær*, hvorefter f. eks. *Købmagergade*), *garver* (af mntysk *garwen*, oldht. *garwen*, nht. *gerwen*, nht. *gerben*, der atter kommer af *gar* og altså betyder „gar machen“) og sj. *knaagendrejer* (mntysk *knokendreeier* o: bendrejer) og desuden *skræder* (mntysk *schrauder* af *schraaden* o: skære, klippe, der svarer til nht. *schroten*), *skærsliber* (mntysk *schernsliiper* o: saksliber) og det nu forældede *badskær* (omfortolket af tysk *bartscherer*, fordi man tidligere også kunde få sig barberet i badestuerne), samt endelig adskillige *-magere* (mntysk *-maker* af *ma-ken*, nht. *machen* o: gøre) som *dugmager* (mntysk *doek*, holl. *doek*, nht. *tuch*), *buntmager* (mnt. *bunt* o: broget blev i Tyskland tidligere navnlig brugt om broget pelsværk), *tøffelmager* (mnt. *tuffele*, *pantuffele* af ital. *pantofola*) og *klodsmager* (mnt. *klotze*, *glotze*, *gallotze* af fransk *galoche*). Og blandt disse forskellige håndværkere fand-

tes der mangel en *dygtig mester* og *redelig flicker*, men også en hel del *fuskere*, *smölere*, *lurendreiere* og *vigtig-magere*, der som oftest *forsömte* deres *håndtering* for at gå til *dobbel* i *kroen*. Man jævnføre hertil middelnedertysk *duchtig* (nht: tüchtig), *mæster* (nht: meister; af lat. *magister* o: lærer), *redelik* (nht: redlich), *flicken*, (beslægtet med *fleck* o: plet), *vusken* (der sættes i forbindelse med *vuust*, nht: faust o: næve, så at altså *vusken*, *vuustken*, skulde betyde „rode med hånden“), *lurrendreeier* (af *lurre* o: lögn), *wichtich* (nht: wichtig), *vorsumen* (nht: versäumen), *hanteeren* (af fransk *hanter* o: besøge ofte, omgås med), *dobbel* eller *dobbelspel* (af lat. *duplum* o: det dobbelte; lat. *duplo ludere* o: spille om en stadig fordoblet indsats) og *krooch* eller *kruuch* (nyht: krug). Men med håndværkeren følger jo også i reglen hans værktøj. Af de talrige indførte tyskdøbte *redskaber* (mntysk *ree(de)schap*) skal her blot anføres snedkerens *nothøvl* (mntysk *naat*, nht. *nath* o: en süm) og *lockbetel* (mntysk *lok*, nht. *loch* o: hul), skomagerens *spandrem* (mntysk *spannreeme*, nht. *spannriemen* o: spænderem), og *pløk-syl* (mntysk *plok*, nht. *pflock* o: kort pind) samt skræderens *persejern* (mntysk *persen*, nht. *pressen* o: presse, trykke), bødkerens *krydsholt*, (mntysk *kruze*, nht. *kreuz* o: kors) og den nordslesvigske murers *kell* (tysk *kelle* o: bred ske, navnlig murske).

Vi står hermed ved slutningen af middelalderen og går derfor nu over til ligeledes kort at betragte en del af det fremmede sprogstof, der i nyere tid har forøget vort ordforråd. Det kunde jo derved synes at falde naturligst på lignende måde som hidtil at opsøge

de vigtigste af de os berørende kulturkanaler for at se, hvilke nye begreber med dertil knyttede betegnelser disse har bragt os. Men en fortsat vandring ad denne vej turde både blive temmelig vanskelig og vidtløftig; thi de forskellige strømninger, der siden Amerikas og det heliocentriske solsystems opdagelse samt krudtets og bogtrykkerkunstens opfindelse har sat os i stadig voksende materiel og åndelig forbindelse med den øvrige verden, er alt for talrige og i hverandre forgrenede til at kunne vælges som holdepladser for så jævne og forholdsvis korte betragtninger som vore. Vi vil derfor søge at anstille de nærmestfølgende iagttagelser fra enkelte, ganske vist mere vilkårlig valgte, men ikke des mindre forhåbentlig hensigtsmæssige udsigtspunkter.

Lad os først gå ud på at fæste vort blik ved en del af de mest almindelige tilfælde.

Vi har der på den ene side et antal forskellige indretninger, både af offentlig og privat natur, der tilligemed deres benævnelser er komne til os fra udlandet.

På det offentlige livs område er det navnlig Frankrig og Tyskland, vi har fået en del nyere institutioner fra. Af hof- og statsembedsmændene er *baronen*, *præsidenten*, *ministeren*, *intendanten*, *rendanten*, *sekretæren* og *gendarmen* franske, medens *greven*, *gesandten*, en mængde råder, som *hofråden*, *statsråden*, *gehejmeråden*, *landråden* og *forstråden*, samt *jægermesteren*, *kammerjægeren* og *natvægteren* er tyske. Selv på landdelingens område har vi et par indvandrere, nemlig det tyske *amt* og den franske *kommune* (fr. *commune* udt.

kommyn; i sønderjysk ligeledes *kommyn*'). Men navnlig iblandt *militæret* (fransk *militaire* af lat. *militaris* o: hørende til krigen) vrimler det af begge slags fremmede: fransk er selve *armeen*, både *infanteriet*, *kavaleriet* og *artilleriet* med deres *regimenter*, *kompagnier* og *eskadroner* og de fleste *officerer* fra *generalen* ned til *sekondløjtnanten* samt *sergenten*, *soldaten*, *musketten* og *kanonnen* (det sidste dog måske italiensk); tysk er derimod *staben*, *obersten* og *ritmesteren*, *vagtmesteren* og *gefrejderen* (o: den, der er fri for at stå *skildvagt*) samt *geværet* og *pikkell hatten*. Mere særskilt haves fra Italien *marktenderen* og *provianden* (italiensk *mercante* o: handler, og *provianda* af lat. *providenda* o: det, som der må sørges for), samt fra Ungarn *husaren*, der betyder den tyvende (af ungarsk *husz* o: 20). Under den ungarske konge Matthias Corvinus (1458—1490) vedtoges det nemlig, at hver tyvende mand skulde være soldat, og de således udskrevne tropper kaldtes derfor *husarer*; men senere var det kun rytterne, der bibeholdt navnet, som derpa i denne betydning tilligemed ungarernes snorede frakker efterhånden gik over i de fleste europæiske hære. Af de til samfærdselen tjenende offentlige indretninger endelig er bl. a. *tunnel* og *vagon* af engelsk, *kupé* og *post* af fransk og *omnibus* af latinsk oprindelse; *omnibus* er dativ pluralis af det latinske *omnis* (enhver) og hedder altså „for alle“.

På det private livs område har vi ligeledes talrige indvandrere. Det nyere forretningsliv er for en stor del romansk, og da navnlig fransk: således *fabrikken* (fransk *fabrique* af latinsk *fabrica* o: værksted, der

atter er en afledning af *faber* o: en, der arbejder i hårdt materiel: en snedker eller smed) og *bureauet* eller *kontoret* (fransk *comptoir*) med *chefen* og *kommis'en*, endvidere indretninger som *patent*, *reklame*, *rabat* o. s. v. samt målene *meter*, *liter*, *gram* og *ar*; *meter*, fr. *mètre* er oprindelig det græske *metron*, der betyder „mål“, *gram*, fr. *gramme*, det græske *gramma* (= $\frac{1}{3}$ drachme eller 2 oboler), *ar*, fr. *are*, det latinske *area* o: fri plads, flade (jf. areal, arena). Af italiensk oprindelse er *firmaet* og *grosserereren*, af engelsk derimod *interviewet* og *strejken* og af tysk *gesjeften*, *litzenbroderen* og „*e boss'*“; *litzenbroderen* (nt. *litzenbroder*, ht. *litzenbruder*) har sit navn af de lisser eller snore, han er forsynet med til at bære rejsetøj etc. i, og det sonderjyske *boss'* (vandrende håndværkssvend) er en overførelse af det tyske *bursch*, der egentlig betyder student og derefter lærling, svend og ungt menneske overhovedet. Forenings- og sportslivet er særlig engelsk: man tænke f. eks. på *klub*, *odd-fellow* og *good-templar* samt *sports-ting* som *cricket*, *lawn-tennis*, *match*, *start* o. s. v.; *regatta* er derimod italiensk og stammer specielt fra Venedig, hvor der tidligere foranstaltedes årlige kaproninger for at gøre ungdommen sødygtig (ital. *regata*, *remigata* o: roning). Selskabslivet er igen for en stor del fransk, f. eks. *visit*, *soiré*, *konversation* og *dans* m. m. fl. Af dansene stammer *kotillon*en, *francøsen* og *lancier*en (egentlig *les lanciers* o: lancedragerne) ligeledes fra Frankrig, *mazurka*en og *polonæsen* derimod fra Polen, *valsen* fra Tyskland og *polka*en fra Bøhmen, hvor den 1830 blev opfundet af en landsbypige Anna Slezak; det tjekkiske ord *pulka* betyder så meget som „halvskridt“. Kort-

spillet er ligeledes kommet syd fra. *L'hombre* er en spansk opfindelse, men spillet hedder i Spanien *tresillo* (trespil, jf. vort trekort), og det spanske *hombre* betyder „mand“ o: spilleren; i Frankrig overførte man den sidste betegnelse på selve spillet og satte det franske bestemte kendeord foran, så der opstod *l'hombre*. Fra Spanien har vi endvidere *trumpf* (sp. *triumfo* af det latinske *triumphus* o: sejerstog) og *mataador* (dræberen, lat. *mactator*), fra Italien *solo* (alene), fra Frankrig *bet* (fr. *bête* o: dyr, fæ, fæhoved), fra England *whist*, der er det samme som vort hys! eller tys!, da spillet kræver opmærksomhed og derfor tavshed, og fra Tyskland „bedste *beskup*“ og formodentlig *sjavs*; *beskup* kommer nemlig af nedertysk *beschuppen* (bedrage), og *sjavs* skal være en forvanskning af *schafskopf*. Af betegnelser på de i vort nyere samfundsliv mere eller mindre fremtrædende menneskelige egenskaber har vi endelig fået ord som *nobel*, *galant* og *elegant* fra Frankrig, men *gavtyv* og *svindler*, *gevalt*, *underdanig* og *sjofel* fra Tyskland; ordet *sjofel* er jødetysk og kommer af det hebraiske *schåfjel*, der betyder så meget som ussel og lurvet.

Men foruden de nævnte og en mængde andre institutioner har vi som bekendt fået talrige frembringelser, både kultur- og natur-produkter, fra fremmede lande.

Blandt de pågældende kulturfrembringelser nævner jeg først et par huslige indretninger og redskaber. *Veranda* skal være et sanskritord, som portugiserne har bragt med fra Ostindien, og som betyder en „tildækket hal“ (portugisisk *varanda*), *balkon* er

italiensk, og *bassin* er fransk. Franske er desuden vore fleste nyere møbler (fr. *meuble* af lat. *mobilis* ∴ bevægelig), som *chaiselong* (fr. *chaise longue* ∴ langstol), *buffet*, *kommode* (fr. *commode* ∴ bekvem), *necessære* (fr. *nécessaire* ∴ nødvendig), *servante* (egentlig: tjenestepige) o. s. v.; *fortepiano* eller *pianoforte* er derimod italiensk (*forte* ∴ stærkt og *piano* ∴ sagte) og *sofa* er ligefrem tyrkisk: i Tyrkiet kalder man nemlig husenes forhal, der på de tre sider er forsynet med løjbænke, *sofa*, og derfra stammer den hos os bekendte betydning af ordet. Af køkkentøjet er bl. a. *platmenage* og vort sonderjyske *boddél* af fransk oprindelse (fr. *bouteille* ∴ flaske). Interessantere er imidlertid *tallerkenen*. Den stammer fra fransk *tailloir* eller italiensk *tagliere* (begge af middellatinsk *taleare* ∴ at skære af), der nu betyder „hakkebræt“, men tidligere var et skærebræt, som kødet bares ind og skares for på. Det var oprindelig den eneste tallerken, der stod på bordet, og de spisende havde i det højeste hver et stykke brød til at lægge deres kød på. Da det så senere blev skik, at hver enkelt ved bordet fik en særskilt del til at spise af, overførte man skærebrættets navn på disse personlige småfade. I Tyskland fik ordet formerne *teller* og *tellerchen*, nedertysk *tellerken* (lille *tailloir*), hvorefter vi så både har rigsmålets *tallerken* og sonderjysk *tel'ler* og *ler'ken*. Af disse vore tre forskellige benævnelser er altså *tel'ler* et oprindelig romansk ord, *tallerken* det samme romanske ord forøget med en tysk formindskelsesendelse og *ler'ken* ikke andet end summen af en fransk og en nedertysk navneordsendelse. Tager vi dernæst et par af de nyere vogne, så finder vi, at

gigen er kommen fra England, *kalechen* over Frankrig fra Bøhmen (fransk *calèche*, bøhmisk *kolesa*) og *drosken* fra Rusland (russisk *droschki*). Af beklædningsgenstandene er vor *jakke* (sønderjysk *jak*) den franske *jaque*, *slips* er flertal af det engelske *slip*, der betyder lap, strimmel og „kobbeltband på jagthunde“, og *shawl* (udt. sjal) er den engelske skrivemåde for det tyrkiske *schal*. *Paraplyen* og *parasollen* har vi fået fra Frankrig. De er begge to ikke så overmåde gamle: paraplyen er først for 100 år siden fremstået af parasollen, efter at denne ca. 1770 var kommen til Frankrig fra Italien. Italienerne har for begge disse redskaber ordet *ombrello* o: „hvad der giver skygge“. Vore tøjsorter er temmelig brogede, også med hensyn til nationaliteten: *atlusk* er i det 15. århundrede kommet til Evropa fra Morgenlandet, hvor det arabiske *atlas* betyder „glat silketørklæde“, *taft* er det italienske *taffetà*, der skal være af persisk oprindelse, *krep* er det franske *crêpe*, der stammer fra det latinske *crispus* (krus), *shirting* er engelsk og betyder egentlig „tøj til skjorter“ (eng. *shirt* o: skjorte), *bommesei* er det tyske *baumseide* o. s. v. Og i det mindste lige så brogede er vore nyere levneds- og nydelsesmidler: vor *budding* er den engelske *pudding*, der oprindeligt ikke er en mælsipse, men en kødret (pølse: jf. fransk *boudin*), og vor *sky* i betydning af „storknet kraftsuppe“ den franske *jus* (udtalt *sjy*; latinsk *jus* o: suppe). Vor *limonade* kommer af det italienske *limon*, der betyder „citron“, og er altså egentlig „citronvand“, så at f. eks. *hindbærlimonade* sproglig betragtet er ligefrem vås; *sjokoladen* (chokolade), som spanierne allerede 1519 fandt i brug hos

meksikanerne, er en sammensætning af det mexikanske *choko* (kakao) og *latl* (vand); vor *cigar*, spansk *cigarro*, skal både med hensyn til navn og opfindelse stamme fra øen Kuba, hvis oprindelige beboere ved Amerikas opdagelse fandtes i besiddelse af både tilbøjelighed og evne til at ryge sammenrullede tobaksblade; og *punchen* endelig er i slutningen af det 18. århundrede af englænderne bleven bragt til Evropa fra Ostindien, hvor ordet, oprindelig sanskrit *pantscha*, betyder „fem“ og betegner, at drikken bestaar af fem elementer: sukker, arak, te, vand og citronsaft; vor specielle nationaldrik „kaffepuns“ må vi som følge deraf jo egentlig frakende retten til navnet *punch*, da den forskriftsmæssig kun indeholder fire elementer.

På lignende måde har vi fået et ikke ubetydeligt antal naturprodukter, navnlig af planteriget. Blandt de vejrvante fremmede planter vil jeg her blot nævne kartofflen og agurken. *Kartofflen* stammer som bekendt fra Amerika, hvorfra den i sidste halvdel af 16. århundrede bragtes til Evropa. I begyndelsen kaldtes den almindelig *batate* på grund af dens lighed med denne allerede noget tidligere indførte knoldvækst: i Norge og Sverige hedder den stadig *potet* resp. *potatis* (flertal *potäter*), og her i Nordslesvig er navnet *botede* for kartofler endnu i erindring hos enkelte gamle. Men i det nordlige Italien fandt man, at den navnlig lignede *trøflen*, en underjordisk jordsvamp, hvis italienske navn er *tartufo*, *tartufolo*, og man overførte da dette på kartofflen. Fra Italien vandrede derpå navnet *tartoffel* mod nord, hvor det senere — af grunde, hvis nærmere betragtning mere ligger inden for et af

de følgende afsnits rammer — i almindelighed forandredes til *kartoffel* og specielt her hos os til *kantofel*. *Agurken* derimod har vi i løbet af det 17. århundrede fået fra Polen, hvor den hedder *ogorek*, et ord, der kan føres tilbage til det græske *aggourion* (uddt. anggurion) o: vandmelon. Blandt de ikke akklimatiserede naturfrembringelser, der i fremtrædende grad har vundet indpas hos os i den nyere tid, turde nogle af de interessanteste være sago og majs, kaffe og te samt tobak og kakao. *Sago*, der er navnet på den spiselige marv af en vis slags palmer, har vi fået fra papuaerne, i hvis sprog ordet *sagu* betyder så meget som „brød“. *Majs* derimod er af amerikansk oprindelse; dens andet navn „tyrkisk hvede“ berettiger ikke til den slutning, at vi har fået den over Tyrkiet, men er kun en hentydning til, at den er kommen fra fjærne lande. Både kaffe og te har hjemme i Orienten. *Kaffen* har vistnok længe været brugt som nydelsesmiddel i sin hjemstavn, det tropiske Østafrika, men først i den nyere tid er den bleven bekendt i videre krese: i begyndelsen af det 15. århundrede kom den til Arabien, 1534 til Konstantinopel og i løbet af det 17. århundrede til Vestevropa. Den hedder på arabisk *kahva*, på tyrkisk *kahve*. Om landskabet *Kaffu* i Østafrika, hvis indre bedækkes af store kaffetræskove, oprindelig har givet planten sit navn eller omvendt fået det af denne, er et af de spørgsmål, der ikke besvares helt ens af de lærde. *Teen* stammer fra Kina, hvor brugen af tevand er meget gammel; allerede ved slutningen af det 8. århundrede var der f. eks. lagt skat paa teen i Kina. Men først i løbet

af det 17. århundrede kom den til Evropa, hvor den derpå langsomt vandt udbredelse. Dens almindelige kinesiske navn er *tscha*, men i Fukian, en meget terig provins i den sydøstlige del af landet, lyder det *tue*, og det er dette navn, vort evropæiske *te* er en aflægger af. Tobak og kakao har derimod hjemme i Amerika. Da Kolumbus 1492 var landet på Guanahani, så han de indfødte putte cylinderformede, med et majsblad omviklede ruller af tobaksblade i munden og lave *tabako* ɔ: „røg“ for at holde moskitoerne borte fra ansigtet. På Haiti røg de indfødte tobakken både i sammenrullede blade og skaren af lange rør, og et sådant rør — efter andre den omtalte majsblad-rulle — skal der hos de vilde have hedt *tabako*; atter andre mener, at tobakken har fået sit navn af øen *Tobago* eller også provinsen *Tabasko* i Mellemamerika. Helt sikker er altså kun navnets indianske oprindelse i almindelighed. Selve tobaksrygningskunsten importeredes allerede ved midten af det 16. århundrede af spanske matroser fra Vestindien til Spanien og 1586 af engelske kolonister fra Virginia til England; 1622 bragtes den af engelske og hollandske tropper til Tyskland, hvorefter den, navnlig ved 30arskrigen, snart bredte sig videre. Brugen af tobak som skrå og snus er evropæiske opfindelser. At *skrå* er det nedertyske *schrooen*, mnt. *schrooden* ɔ: skære, tygge, male i mindre stykker (jf. at skra korn ɔ: grutte), og *snus* hænger sammen med (nt.) *snut* ɔ: snude. *Kakao* endelig er et meksikansk ord. Da spanierne 1519 kom til Meksiko, forefandt de kakaobönnen i almindelig brug hos beboerne, og det ikke alene som nydel-

ses-, men også som betalingsmiddel; 1000 bünner havde den gang som mønt en værdi af omtrent halvtredje kroner. Endnu den dag i dag skal beboerne af republikken Costa Rica benytte kakaobünner som skillemønt.

Ved siden af den således omtalte mere almindelige tilvækst må vi imidlertid også nævne et par særegne grupper af fremmede elementer, der ligeledes i nyere tid har beriget vort ordforråd.

En sådan særegen gruppe dannes bl. a. af et antal ord, der stammer fra udenlandske *e g e n n a v n e*, og da hovedsagelig navne på steder (byer og lande med folk) og visse personer.

Som bekendt har vor også i udlandet yndede *ålbørger* og vore fortrinlige verdensberømte *gråstenere* fået deres navne efter to af vore hjemlige byer; og på tilsvarende måde er flere af vore indførte produkter og indretninger opkaldte efter deres udenlandske *hjemstavn*. Således er ordet *tivoli*, i nyere tider navnet på mange forlystelsessteder (som i Flensborg, Haderslev, København o. s. v.) kommet af byen *Tivoli* i Mellemitalien (det gamle Tibur), der er berømt for sine yndige omgivelser, et 60 fod højt vandfald og maleriske ruiner. Ligeledes fra Italien, nemlig fra byen *Pistoja* i provinsen Florens, har vi fået *pistolen*, medens et andet mordinstrument, *bajonetten*, er kommet fra fæstningen *Bayonne* i Frankrig. Formodentlig er det også militær fra det sidstnævnte land, der har bragt os den væmmelige sygdom, man efter dens bringere kalder *fransoser*. En både fredeligere og mere tiltalende gave har vi derimod fået fra Bøhmen, nem-

lig *daleren*, tysk *thaler*, der første gang blev montet 1518 i den bøhmiske by *Joachimsthal*, hvorefter den oprindelig kaldtes *joachimsthaler* og senere afkortet *thaler*, plattysk og sønderjysk *dåler*, rigsdansk *daler*. Der har eksisteret flere slags dalere, men den eneste, vi nu har tilbage hos os, er den velkendte *prøjser*, der selvfølgelig har fået sit navn efter landet, den er præget i, ligesom en anden, mindre værdifuld mont, den for henimod 30 år siden afskaffede *hamborger* (en *ham-borre*) havde fået sit efter byen, den kom fra. En *ham-borre* hedder hos os jo desuden en dans, der rigtignok stammer fra Bøhmen, men vistnok er nået til os over *Hamborg*. Går vi dernæst over til klæde-, føde- og drikkevarernes område, så finder vi f. eks., at ligesom *nanking*, *musselin* og *damask* i sin tid har fået deres respektive navne af byerne *Nanking* i Kina. *Mossul* ved Tigrisfloden og *Damaskus* i Syrien, således er også *korduan* (et fint, narvet læder af gedeskind), *tyl* og *manchester* opkaldte efter de steder, hvor de først er blevne fabrikerede, nemlig *Kordova* i Spanien, *Tulle* (udt: tyl) i Frankrig og *Manchester* i England. At vi har *sardiner* fra *Sardinien* og *korender* (*korinter*) fra *Korinth*, ved jo alle, men måske er det mindre bekendt, at allerede korsfarerne medbragte *skalotter* fra *Askalon* i Syrien. Af nyere oprindelse er derimod atter *appelsinen* samt vort sønderjyske navn på boghveden, *tarre*. *Sina* er det samme som *Kina*, *appelsin* eller *abildsin* altså *sina-æble* eller *kina-æble*. I det 16. århundrede bragtes de første appelsiner af portugisiske søfarere fra Kina til Portugal, hvorfra de så udbredte sig langs med Middelhavets kyster til langt ind i Vest-

asien: i disse lande døbttes de efter overbringerne, nemlig italiensk *portugalli*, græsk *portogalia* og selv kurdisk *portoghal*. Hos os har de derimod som sagt faet navn efter hjemlandet: da hamborgerne for omtrent et par hundrede år siden modtog den første sending østerlandske „æbler“, kaldte de dem *appelsinen*, og der fra kom navnet med frugten også til os. Boghveden stammer formentlig fra Sibirien og Mongoliet, hvorfra den er ført imod vest af tatarerne eller (som alle muhamedanere i sin tid hed) saracenerne. I Evropa kendte man den ikke i oldtiden. Man mener, at den først er kommen til Middelhavet og der fra har udbredt sig vest og nord på. I Italien og Frankrig har den faet sit navn efter *saracenerne*, idet den på italiensk hedder *grano saraceno* og på fransk *blé sarrasin* (sarasenisk korn). I de nordlige egne af Evropa nævnes den første gang 1436 i et register fra amtet Gladebusch i Meklenborg, og her i landet blev den indført i løbet af det 16. århundrede. I Tyskland og de fleste egne af Danmark kaldte man den i betragtning af kærnens lighed med *bog* (ø: frugten af bogetræet) *buchweizen*, *bookwe(i)ten*, henholdsvis *boghvede*: men andre steder, som i Polen og Finland samt på Langeland og i dele af Nordslesvig, døbttes den efter de nævnte *taturer*, idet den på polsk hedder *tatarka*, på finsk *tattari*, på langelsk *tadder* og på sønderjysk *tarre*. Af vor nyere tids drikkevarer endelig stammer *champagne* fra landskabet *Champagne* i Frankrig, *sherry* eller *xeres-vin* kommer fra byen *Xeres* i Sydspanien, *portvin* forsendes fra *Porto* eller *Oporto* i Portugal, *kognak* destilleres i den franske by *Cognak*,

og hvor man har brygget den første *bajer*, behøver vist næppe at tilføjes.

På grænsen mellem de ord, der stammer fra stedlige egennavne, og dem, der er komne af navne på visse til deres oprindelige fremkomst knyttede personer, står ordet *landauer*, for så vidt som det næppe er afgjort, om den første af den slags vogne er bleven fabrikeret i byen *Landau* i Bajern, eller om den er opfundet af englænderen *Landow*. Derimod vides det mere sikkert, at en anden vogn, den nærmest af franske romaner bekendte *fiaker*, er opkaldt efter den hellige *Fiacrius*, hvis billede var anbragt over indkørslen til et hus i Rue St. Martin i Paris, „Hôtel de Saint Fiacre“, hvori en vis hr. Sauvage i året 1640 oprettede den første hyrevognsstation; den hellige Fiacrius, en irsk munk fra det 6. århundrede, skal ellers være gartnerens særlige skytspatron. Ligeledes fra Frankrig stammer et tredje „befordringsmiddel“, nemlig *guillotinen*, der er opfundet af den franske læge Joseph Ignace *Guillotin* (1738—1814). Et med den sidstnævnte forestilling delvis beslægtet begreb, den såkaldte lynch-justits, har vi derimod fået fra det engelske sprogområde; at *lynche* er nemlig: egenhændig at afstraffe virkelige eller formentlige forbrydere ligesom den amerikanske farmer John *Lynch*, der henimod slutningen af det 16. århundrede, da talrige flygtede slaver og forbrydere huserede i Nordkarolina, af den derværende befolkning fik uindskrænket fuldmagt både som lovgiver og dommer og derefter plejede selv at befordre de pågrebne syndere over i den anden verden — efter andre deri-

mod ligesom den irske borgmester *Lynch*, der 1495 uden videre selv gik hen og hængte sin egen søn, da denne havde begået et mord og skarpretteren vægrede sig ved at fuldbyrde straffen. Engelsk er endvidere det mere moderne ord at *boykotte*, der betyder at behandle en mand på lignende måde, som irlænderne 1880 behandlede den for sin strenghed forhadte engelske forvalter James *Boycott*, idet de systematisk afspærrede ham fra alt samkvem med omverdenen ved hverken at ville arbejde for ham, købe af ham eller sælge det nødvendigeste til ham. Blandt de mere fredelige opfindelser nævner jeg *galvanismen*, *daguerrotypien* og *silhouetten*, hvoraf de to første er opkaldte efter deres opfindere, den italienske professor Luigi *Galvani* (1790) og den franske maler *Daguerre* (1822), medens *silhouetten* af en anden grund har fået sit navn efter en i sin tid bekendt finansminister i Frankrig, Etienne de *Silhouette*: denne var nemlig på grund af forskellige forholdsregler, han ca. 1757 havde truffet, bleven så almindelig forhadet, at man allevegne søgte at gøre ham latterlig og navnlig kaldte alt, hvad der så usselt og fattigt ud, *à la Silhouette*; på denne måde tillagde man også specielt de dengang i Paris moderne skyggerids-udklip dette hans navn for derved at stemple dem som dårlige gengivelser. Af beklædningsgenstandene hidrører *batisten* ligeledes fra en franskmænd, en tidligere væver *Baptist*, medens *havelokken* er opkaldt efter en engelsk general, Sir Henry *Havelock* (1795—1857). Blandt blomsterne skal fremhæves et par så bekendte som *fuchsia* og *georgine*, af hvilke den førstnævnte er opkaldt efter den tyske botaniker Leonhard *Fuchs*

(1501—1566) og den anden efter en russisk professor ved navn *Georgi*. Og af de på maven virkende midler endelig kan nævnes nikotin og grog. *Nikotinen*, et som bekendt i tobaksbladet indeholdt stof, har på anden hånd fået sit navn efter franskmanden Jean *Nicot*, der 1560 som gesandt ved hoffet i Lissabon sendte tobaksfrø til Frankrig; til ære for ham kaldte nemlig senere Linné tobaksplanten *nicotiana*, og heraf dannedes så atter betegnelsen for det omtalte giftige alkaloid. Mindre lærd, men til gengæld morsommere er *groggens* oprindelseshistorie. I forrige århundrede levede i England en admiral Vernon, som plejede at gå med en frakke af en slags kamelgarntøj, der på engelsk hedder *groggram*. Denne frakke gav anledning til, at admiralen hos sine undergivne fik øgenavnet *Grog* (the old Grog), og da han så 1740 gav ordre til, at skibsbesætningerne ikke som hidtil måtte få ublandet rum, men kun rum med varmt vand i, så døbte de krænkede søfolk den påbudte blandingsdrik efter dens ophav og kaldte den *grog*.

En anden særegen Gruppe har derimod atter sin rod i de klassiske sprog, idet nemlig hovedsagelig en stor del navne på opdagelser og opfindelser fra nyere og nyeste tid er dannede af græske og latinske ordstammer.

Fra det græske oldsprog stammer således på fysikkens område foruden selve den altbeherskende *elektricitet* (af *elektron* ο: rav) bl. a. en hel del sammensætninger med *-meter*, *-skop*, *-graf* og *-fon*, der selv er afkortelser resp. afledninger af de græske ord *metron* (måler), *skopein* (at skue), *graphein* (at skrive) og

phônê (stemme, lyd). Af sådanne sammensætninger kan nævnes: *termometer* (varmemåler) af *therma* (varme), *barometer* (lufttrykmåler) af *baros* (tyngde) og *aræometer* (redskab til at finde vædskers vægtfylde) af *araios* (tynd); endvidere *mikroskop* (forstørrelsesglas) af *mi-kros* (lille), altså egentlig „lilleseer“, *teleskop* (større kikkert med indlagt spejl) af *têle* (i det fjærne, langt borte) og *stereoskop* (instrument, gennem hvilket to forskellige billeder af samme genstand ses som et virkeligt legeme) af *stereos* (stiv, fast); desuden *telegraf* (fjærnskriver) af det omtalte *têle* (fjærnt), *fonograf* (lydskriver) af det ligeledes omtalte *phônê* (lyd, stemme) og *fotograf* (lystegner) af *phôs*, ejeform *phôtos*, (et lys); og endelig Graham Bells *telefon*, D. E. Hughes *mikrofon* og den iforfjor af den danske ingeniør V. Poulsen opfundne *telegrafon*, der jo alle uden videre lader sig forklare af de forhen anførte betydninger. På kemiens område har vi bl. a. *fosfor* af det omtalte *phôs* (lys) og *phoreus* (bærer), *klor* af *chloros* (gulgrøn) og *dynamit* af *dynamis* (kraft). Særlig græsk er dog den nyere lægevidenskab, således f. eks. ikke alene stetoskopet og de antiseptiske midler, men også trikiner og bakterier, difteritis og diarré samt tyfus og vistnok kolera: *stetoskopet*, lægernes lytterør, er egentlig en „brystseer“, eftersom ordet er dannet af *stêthos* (bryst) og *skopein* (at skue); *antiseptisk* kommer af *anti* (imod) og *sêpesthai* (at gå i forrådnelse), *trikin* af *trichinos* (af hår, tynd som et hår) og *bakterie* af *baktêria* (stav); *difteritis* består af stammen i ordet *diphthera* (hud) og den ejendommelige, særlig medicinske afledningsstavelse *-itis*, der antyder en betændelse, hvad der jo svarer

til, at den nævnte sygdom er en slimhindebetændelse; *diarré* er en substantivering af verbet *diarrhein* (at flyde igennem, være læk) og *tyfus* en overføring af *typhos* (røg; dernæst: bedøvelse, vildelse), medens *kolera* efter nogle skal være dannet af det græske *cholê* (galde), efter andre derimod af det hebraiske *cholê-ra* (den slemme syge).

Blandt de fra *latin* hentede nyere betegnelser har vi i første række et antal navne på naturkræfter som f. eks. *inerti*, *gravitation*, *centrifugal*- og *centripetalkraft*, samt *affinitet*, *kohæsion*, *adhæsion* o. s. v. *Inerti* (eller *vis inertie* o: dørskhedskraft), d. v. s. legemernes mangel på evne til af sig selv at forandre deres hvile- eller bevægelsestilstand, er en afkortelse af det latinske *inertia* (uvirksomhed, ulyst til arbejde); *gravitation*, den af Newton efterviste almindelige tiltrækning, som legemer udøver på hverandre i forhold til deres masser og i omvendt forhold til afstandenes kvadrater, kommer af lat. *gravitas* (tyngde); *centrifugal* og *centripetal* er dannede af *centrum*, ojeform *centri*, (midtpunkt) og henholdsvis *fugere* (flygte) og *petere* (søge, stræbe hen til), så at altså de dermed betegnede kræfter betyder „midtpunktflyende“ og „midtpunktsøgende“ kraft; *affinitet*, d. e. uligeartede stoffers tilbøjelighed til at forene sig med hverandre, er latinens *affinitas* (svogerskab), og *kohæsion* og *adhæsion* er dannede af *coherere* (hænge sammen) og *adherere* (hænge ved), hvad der jo svarer til, at kohæsion er den kraft, der holder ensartede masser sammen, medens adhæsion er den, der bringer uensartede legemer til at holde fast ved hinanden. Men også navnene på

en del maskiner og apparater er hentede fra latinen, som f. eks. decimalvægt og centesimalvægt, lokomobil og lokomotiv, velociped og turbine samt det på grund af sin umulighed endnu ikke opfundne perpetuum mobile. *Decimal* og *centesimal* er dannede af *decimus* (den tiende) og *centesimus* (den hundrede) og betegner, at den ene arm på de nævnte vægtskåler kun er $\frac{1}{10}$ resp. $\frac{1}{100}$ så lang som den anden. *Lokomobil* og *lokomotiv* er hentede fra *locus* (sted), ablativ *loco* (fra stedet), og henholdsvis *mobilis* (bevægelig) og *motivus* (hørende til bevægelsen, bevægende); *velociped* er tagen af *velox*, ablativ *veloci*, (hurtig) og *pes*, ablativ *pede*, (fod), og *veloci pede* er således ordret „med rap fod“, medens *turbine*, af *turbo* (hvirvel), ablativ *turbine* med trykket på første stavelse, egentlig hedder „i hvirvel“, „med hvirvelvind“; *perpetuum mobile* endelig er helt uforfalsket latin og betyder „det bestandig bevægelige“. Til apparaterne hører desuden et antal med endelsen *-tor*, der egentlig betegner en handlende person, men her er overført på de virkende genstande, f. eks. *motor* (bevæger) af *movere*, tillægsform *motus*, (bevæge), *regulator* (ordner) af *regula* (rettesnor), *konduktor* (leder) af *conducere* (føre sammen), *akkumulator* (samler) af *accumulare* (ophobe), der atter er dannet af *cumulus* (en høj) o. s. v. Fra andre områder vil jeg til slutning endnu nævne krigskunstens torpedo samt lægekunstens vaccine og skrofulose, der tilfældigvis alle tre er hentede fra dyreriget; *torpedo* er nemlig det latinske navn på en fisk, den elektriske rokke, og betyder oprindelig „stivhed“, medens *vak-*

cine, den bekendte koppematerie, er dannet af *vacca* (ko) og *skrofler* kommer af *scrofa* (so).

Ved nu blot at kaste et flygtigt blik tilbage på alle de hidtil fremdragne eksempler og samtidig at tage i betragtning, at disse jo kun står som enkelte repræsentanter for et større hele, vil vistnok enhver få en følelse af, at det ikke er noget så helt ubetydeligt antal af fremmede elementer, vort ordstof i tidernes løb ad forskellige veje er blevet forøget med.

Men denne overordentlige forøgelse med udenlandsk sprogods er selvfølgelig ikke ejendommelig for det danske tungemål alene. Det tyske sprog f. eks. har foruden de fleste fremmede ord, vi kender hos os, også optaget andre, for hvilke vi i dansk som oftest har mere hjemlige betegnelser: så helt almindelige tyske ord som *butter* (smör), *fenster* (vindu), *insel* (ø), *pferd* (hest) o. s. v. er således ligefrem tagne af de tilsvarende latinske *butyrum* (der ifølge Plinius skal være hentet fra Skyterne), *fenestra*, *insula* og *paraverendus*; andre er komne fra andre sprog, som *arzt* (læge) af græsk *archiatôr* (overlæge; gennem formerne *archiater*, *arziater*, *arzat*, *arzet* til *arzt*), *gauner* (bedrager; gennem *jauner* eller *joner*) af hebraisk *jânî'* (snyde), *schöps* (en bede) af tjekkisk *skopec* (sj. gæld'evæ o: gildet væder), *tasse* (kop) gennem fransk *tasse* af arabisk, *turnen* (at drive legemsøvelser, gymnasticere), som tyskernes „turnvater“ Jahn og andre har ment var „ein deutscher urlaut“, af fransk *tourner* (dreje sig, vende sig) o. s. v. Omvendt er også germanske ord gæede over i andre, f. eks. romanske sprog. Således er de

almen-germanske ord *gans* (hos os nu *gås*) og *brók* (oldhöjtyisk *bruoch*, angelsaksisk *brôc*, oldnordisk *brók*, ældre dansk *brog* ɔ: bukser) allerede af de gamle romere blevne overtagne under formerne *ganta* og *braca*: vi ved nemlig, at store skarer af germanske gæs i oldtiden blev drevne til Rom og dør i modsætning til de indfødte romerske „anseres“ kaldtes *gantae* (deraf spansk *gansos*); og vi ved desuden, at medens vort nu almindelige klædningsstykke *vesten* i senere tid er kommet fra syd til nord (gennem fransk *veste* af lat. *vestis* ɔ: klædning), er omvendt *brogen* (bukserne) allerede i oldtiden vandret fra nord mod syd, hvor det af den tilsvarende latinske form *braca* dannede tillægsord *bracatus* ikke alene betød *brog*-klædt (bukseklædt), men navnlig også „udenlandsk, barbarisk“, og hvor ordet derefter i italiensk er blevet til *brache*, i fransk til *bragues* og *braies*. Af almengermanske ord i fransk har vi desuden *bord* (rand, skibsside), *banc* (bænk, sandbanke), *cloche* (klokke), *blanc* (hvid, ren), *brun* (brun), *haler* (hale op), *laper* (slikke op, labe) o. s. v. Specielt fra tysk har franskmændene fået et par dyr som *le hamster* (hamstereñ), *le marsouin* (marsvinet), *l'écrevisse* (krebseñ) og *le crabe* (krabteñ) samt navnlig en del krigerske begreber som *lansquenet* (landsknægt), *landwehr* (tysk: landwehr), *landsturm* (landstorm), *bannière* (banner), *bivouac* (t. biwacht, beiwacht) m. fl., og desuden bl. a. *loustic* (t. lustig) og *bigot* (overtroisk from, skinhellig), hvilket sidste ord menes at være en ligefrem overførelse af det tyske *bi gott* (bei gott ɔ: ved gud), samt *brandevin* (t. branntwein), og *choucroute* (t. sauerkraut). Surkålen tilligemed tyskernes forkær-

lighed for denne deres „nationalret“ er dog ikke blot kendt i Frankrig, hvor *mangeurs de choucroute* (surkålspisere) er et spottenavn til tyskerne, men også i Nordamerika, hvor man siger til de tyske indvandrere: *You are as Dutch as sourkrout!* (I er så tysk som surkål!). Ligesom franskmændene har også italienerne fået et par dyr fra Tyskland, nemlig *lo stambecco* (t. der steinbock ☉: stembukken), *la martora* (t. der marder ☉: måren) samt *il tasso* (t. der dachs ☉: grævlingen), og desuden bl. a. et så velklingende udråb som *tasti tastondo!*, der er en italiensk omæltning af tyskernes *dass dich das donnerwetter!*

Af større interesse for os er det dog, at også et antal nordiske ord er nåede til fremmede lande og der endnu stadig finder anvendelse; således navnlig i England, Frankrig og Tyskland. I sidste halvdel af det 9. århundrede indtog danske sohelte hele det nordlige og østlige England, og store masser af danske bosatte sig der i landet, der efter dem fik navn af Danelag. Ganske vist antog de med tiden angelsaksernes sprog, men dog ikke uden at efterlade tydelige spor af den danske tunge. Navnlig det nordengelske almuesprog har indtil den dag i dag bevaret en hel mængde danske ord, således bl. a. benævnelser på planter som *allars* (elletræer), *roan-trees* (ronnetræer), *lins* (lindetræer) og *big* (byg) samt på redskaber som *trow* (trug; oldn: trog; sj: trow), *greype* (greb), *liester* (lyster ☉: redskab til at stange ål med), *roek* (rok), *garn-windle* (garnvinde) o. s. v.¹⁾ Men også i det

¹⁾ Jf. A. Fabricius: Illustreret danmarkshistorie for folket. Ny udgave 1889. Første del, s. 123.

nuværende engelske skriftsprog findes der nordiske ord som *earl* (jarl) og *nothing* (stakkel; vort: nidding) samt *ill* (ond, syg; vort: ilde), *to take* (at tage), og stedordet *they* — *thèm* (vort: de — dem). I det nordlige Frankrig oprettede den danske høvding Rollo 911 et hertugdømme, der efter de normanniske erobrere fik navnet Normandi. Også her gik de nordiske nybyggere over til de indfødtes sprog; men ligesom i England finder vi her adskillige sproglige vidnesbyrd om, at danske for tusende år tilbage tog bopæl i landet. Den i Normandiet herskende franske dialekt har nemlig endnu så nordisk prægede ord at opvise som f. eks. *bru* (svigerdatter; vort: brud), *bruman* (brudmand o: brudgom), *loure* (et blæseinstrument; af vort: lur), *hambouiner* (knæhas; jysk: hambugt, hamböjt), *bar* (bör, bære; oldn: barar, barir; sj: bar'), *tro* og *trug* (trug), *quercan* (træhalsring til kør og svin; kværkebånd), *toque* (tosset; jysk: tokket), *tur* (om jordbunden: tör), *vatré* (våd; oldn: vátr), *trogne* (opsvulmet; oldn: þrúttinn af þrúttna o: svulme, hovne; jf. sj: de trond'e) o. s. v.¹⁾ Desuden haves især et antal nordiske søudtryk, der også er gæde over i det franske skriftsprog, som *houle* (dønning, hulsø), *esquif* (lille fartøj; vort: skib), *varec* (alt, hvad havet kaster op på kysten; vort: vrage), *tillac* (dæk; jf. vort: tilje), *stribord* eller *tribord* (styrbord), *båbord* (bagbord), *boulin* (bugline), *beaupré* (bovspryd), *tolet* (told o: åretold) m. fl. I Tyskland er det derimod ikke normannernes færd, men den fort-

¹⁾ Jf. A. Fabricius: Danske minder i Normandiet. Kbhv. 1897, s. 330—333.

satte berøring med selve de nordiske lande, der navnlig har gjort sig gældende. Specielt har det nordalbingiske plattysk optaget flere danske udtryk, især fra det daglige livs område. Jeg tænker her dog ikke på det angelske plattysk, da der i Angel jo ikke er tale om indførte, men om bevarede masser af danske elementer. Holder vi os altså til egnene syd for det danske tungemåls oprindelige enemærker, så finder vi bl. a., at der ikke alene i hele Sydslesvig, men også på enkelte steder i Holsten bruges så kendelig danske ord som *welling* (vælling), *klippen* (at klippe) og *flüitten* (flytte) samt *flütttag*, *flüttzeit* og *flüttgut*. Nede i Ditmarsken hedder tærskeloen ligesom hos os *lo*, og den der endnu brugelige „tingstok“ har navn af *burstok*, der ikke er andet end en forvanskning af det danske *budstikke*. I den største del af Holsten er ord som *boos* (bås), *lee* (en le), *füken* (fyge) og *spillen* (spilde) almindelige, og i hele Holsten siger man *kratt* (krat, kratskov), *grums*, *stakkel* og *stakkels*.¹⁾ Atter andre nordiske ord har vundet endnu større udbredelse i Tyskland, idet de er optagne i det tyske skriftsprog. Således er *landbohl*- og *insten*-stelle (af *bol* og *inderste* o: indsidder) optagne i det pröjsiske embedssprog. I tyske verdenshistorier og ordbøger kan man læse om *skalden* (skjalde) og *wikinger* (vikinger). Fra havets område findes overførelser som *sund* (sund; oldn: sund), *belt* (bælt; oldn: belti o: hælte) og *fjord* eller *föhrde*

¹⁾ Jf. professor Johannes Krey: „Die dänische sprache im herzogtum Schleswig“ i „Jahresbericht der kgl. realschule zu Sonderburg für das schuljahr 1899—1900.

(fjord; oldn: fjörðr). Fra den nordiske dyreverden haves *renntier* (rensdyr, ren: oldn: hreinn) og formentlig *vielfrass* (jærv), der menes at være en sammensætning af de nordiske ord *fjell* (fjæld) og *fress* eller *fross* (hankat) og altså ikke at have noget med det tyske *viel* (meget) og *fressen* (æde) at gøre, samt *walfisch* (hvalfisk, hval; oldn: hvalr), *narwal* (narhval), hvis ligblege farve har givet den navnet (oldn: når ǫ: lig, dødning; altså: dødningehval), og *hummer* (hummer; oldn: humarr). Valfiskefangsten dreves allerede i det 9. århundrede af nordmændene, og de fleste og tillige de bedste hummere lever ved den norske kyst. Og endelig har jeg et lille eksempel på, hvorledes en nordisk betegnelse i nyere tid er i færd med ad skriftlig vej at gå over i det tyske sprog. En dag for et par år siden vilde min hustru nede i Rostock købe en dåse „benfri sild“, og hun spurgte derfor en købmand, om han havde „entgrätete heringe“. Manden rystede på hovedet; dem kendte han ikke. Men efter at han så havde fået en nærmere beskrivelse af varen, udbød han pludselig: „Ach so, Sie meinen appetits-silt?“ Han bragte derpå en af de ønskede dåser, og det viste sig da, at der på denne var klæbet en etiket med påskriften „Appetitsild“; den var nemlig importeret fra Norge.

Det er altså med ordene i de enkelte sprog, som det er med forskellige landes produkter: der finder i talrige tilfælde en gensidig overførelse sted; der eksporteres og importeres. Og hvad særlig de importerede

produkter og det indførte ordforråd angår, kan sammenligningen drages endnu videre: ligesom vi nemlig blandt de udenlandske varer kan skelne imellem nødvendigheds-, bekvemmeligheds- og luksus-artikler, vil vi også blandt de fremmede ord finde flere, der hører til vor daglige brug, adskillige, der tjener til at lette os udtryksmåden, og nogle, der bruges til både at pynte og prale med. Men ligesom et land jo dårlig kan bestå ved import alene, men først og fremmest må se at drage nytte af sit eget områdes frembringessevne, således kan også et sprog, når det da skal føres en sund og selvstændig udvikling imøde, kun mådelig nøjes med tilskud af ord, der kan hentes fra fremmede mål, men må selv skabe nye værdier ved hjælp af det stof, som det har til sin rådighed inden for hjemlandets grænser.

Lad os da se, hvilke hjemlige kilder til ordforrådets forøgelse der haves at øse af.

En af disse kilder er den os omgivende natur, hvis tusendstemmige sprog vi har mangt et betegnende udtryk at takke for; det er de såkaldte onomatopoietiske eller lydmalende ord som f. eks. *svup!*, et *svup*, at *svuppe* eller *pik!*, et *pik*, at *pikke* og en *pikke-pik* (i barnesproget: et ur) o. s. v., jeg tænker på.

Sådanne lydefterlignende ord er ligesom et umiddelbart ekko fra menneskets hjærne; de er oprindelig et udslag af den menneskelige efterlignelsesdrift, og da denne i reglen formindskes med tiltagende åndelig udvikling, ligger det nærmest, at mange af vore almindelige lydord allerede er dannede i den gråeste oldtid. Men da der på den anden side endnu

stadig er mulighed for at berige de enkelte sprog med tilsvarende nydannelser, vil det for de flestes vedkommende næppe kunne afgøres, om de er ældgamle eller af farholdsvist nyere oprindelse.

En del af de omtalte udtryk tjener til betegnelse af selve naturlyden. Vi taler således om bæk-kens *rislen*, ildens *knistren*, sporens *klirren*, løvets *raslen*, tordenens *rullen* og vindens *tuden*, og vi lader sneen *knirke* under fodderne, anden *plaske* i vandet og vognen *rumle* på træbroen, medens

det *suser* i Nordens skove

og *bruser* fra dybe hav.

Ingen er i tvivl om de pågældende ords betydning, når der meldes om slangens *hvislen*, froens *kvækken*, hundens *knurren*, biens *summen*, björnens *brummen* og løvens *brölen*, og ethvert barn ved, at gåsen *hvæser*, hönen *kagler* og duen *kurrer*, medens

storken *klaprer* på bondens tag

og iøvrigt

fuglene sjunge

hver med sin tunge: *pippip, kukkuk!*

Det er ligeledes altid med en levende forestilling af, hvad det drejer sig om, når vi blot hører ord som et *hein*, et *gisp*, et *gylp*, et *klynk*, et *klask*, et *smask*, et *knas*, et *stamp*, et *kluk*, et *skvulp*, et *drön* o. s. v. Af lignende specielt sønderjyske ord, der næppe har hjemme i rigsmålet, kan nævnes et *vip*, et *knyst*, et *bak* (på pi-ben), et *bolk*, et *rup*, et *dummer* o. l. Jeg behøver for de kongerigske læsesers skyld dog vist næppe at tilføje betydningen; den fremgår, tænker jeg, tydelig nok af de enkelte ords fra naturen hentede lydindhold.

Thi de samme naturlyd opfattes væsentlig ens overalt og til helt forskellige tider. Således lader den græske lystspildigter Kratinos (død 423 f. Kr.) fårene bræge *bēbē*, og hans samtidige kaldsfælle Aristofanes lader hunden sige *hav* og frøen *brekke keks*, *koaks koaks*, medens han gengiver en af nattergalens talrige triller med *torotorotorotorotiks torotorotorotoroliliks*. Det er derfor et særkende for de lydmalende ord, at de ofte genfindes under samme eller væsentlig samme form i både geografisk og historisk adskilte tungemaal. Et par eksempler vil uden vanskelighed godtgøre dette. At *pippe* som en fugl hedder på svensk *pipa*, på tysk *piepen*, *piepsen*, på engelsk *pip*, på fransk *pépier*, på latin *pipare*, på græsk *pipizein* og *titizein*; det danske *hrisle* er sv. *hrissla*, ty. *zischen*, eng. *siss*, *sizzle*, fr. *siffler*, lat. *sibilare*, gr. *sizein*; at *kagle* som en høne er sv. *kackla*, ty. *gackern*, *gackeln*, eng. *cackle*, *gaggle*, fr. *caqueter*, lat. *cacabare*, *cachinnare* (også om mennesker), gr. *kakkazein*; at *krække* som en frø hedder sv. *sqråka*, ty. *quacken*, eng. *quack*, *croak*, fr. *coasser*, lat. *coaxare*; at *gurgle* er sv. *gurgla*, ty. *gurgeln*, eng. *gargle*, fr. *gargariser*, gr. *gargarizein*, og *mumle* bliver sv. *mumla*, ty. *murmeln*, eng. *murmur*, *mumble*, fr. *murmurer*, lat. *murmurare*. Undertiden afviger selve lyden i de forskellige sprog noget mere, men forbliver alligevel karakteristisk; således hedder f. eks. at *skrige* som et svin på ty. *quicken*, *quietschen*, eng. *squeack* og gr. *koizein*; at *vrinske* er sj. *ryne*, sv. *gnägga*, ty. *wiehern*, eng. *whinny*, fr. *hennir*, lat. *hennire*; at *hriske* bliver ty. *flüstern*, *flistern*, eng. *whisper*, fr. *chuchoter*, lat. *sussurare*, gr. *psithyrisizein*, og at *summe* som en bi eng. *hum*, fr.

bourdonner, lat. *bombum facere*, gr. *bombein*. Endvidere kan mærkes ty. *krächzen* og gr. *krazein* (skrige som en vild fugl), ty. *gurren*, eng. *coo* og fr. *roucouler* (kurre), gr. *kokkyzein* (gale som en hane) og ty. *muhen*, fr. *mugir* (også *beugler*), lat. *mugire* (og *boare*), gr. *mykasthai* (og *boân*) for det danske *bøle* som en ko, samt da., sv. og tysk *klang*, eng. *clang*, lat. *clangor*, gr. *klanggê* og ty. *schmatz*, eng. *smak*, sj. *smuk* (smækkys). Og endelig skal anføres, at handlingen at *hikke* på engelsk hedder *huckup* og på suahelisk *krikre*, at suahelerne kalder „at hoste“ *kohoa* og „at nyse“ *tschafi*, samt at det sidstnævnte ord hos gallaerne hedder *hajifala*, hvor tegnene ; og ! betyder visse for en del af de sydafrikanske negersprog ejendommelige smækkelyd, der ved at indsættes på rette sted får det anførte ord til at lyde omtrent nøjagtig, som når man nyser.

Helt ofte har man imidlertid overført sådanne naturlyd som benævnelser på selve de lydgivende legemer. Vi behøver jo blot at tænke på ord som en *skralde* (sv. *skallra*, ty. *schnarre*), en *tromme* (ældre dansk *bambe*, oldn. *bumba*, eng. *drum*, *tom-tom*, fr. *tambour*, gr. *tympanon*), det tyske *gurgel* og det latinske *gurgulio* (strube) og vort sønderjyske et *klask* (piskesmæld). På lignende måde hedder f. eks. „trommer“, „klokker“ og „lænker“ på kinesisk henholdsvis *kan-kan*, *tsiang-tsiang* og *tsiang-tsiang* og i mandschusproget *tung-tung*, *tang-tang* og *kiling-kiling*. Blandt de levende lydkilder, der i visse sprog har fået deres navn efter den lyd, de plejer at udstøde, kan nævnes menneskaben, geden og katten: menneskeaben eller den såkaldte gibbon hedder nemlig på grund af det *oa-oa-oa*, som den med

forskellig betoning oftest anvender som udtryk for forskellige sindsstemninger, hos de indfødte på Java simpelthen *oa*, gedens navn er på grønlandsk *mek*, og katten kaldes både på kinesisk og ægyptisk ligefrem *mjar*. Men især har mange fugle fået navn på denne måde. Et af de mest fremtrædende eksempler er gøgen; det tyske *kuckuck*, det engelske *cuckoo*, det franske *coucou*, det latinske *cuculus*, det græske *kokyx*, det sanskritiske *kokilas* og det finske *kukkuja* lader os ligesom vort sønderjyske *kukk'* uden videre genkende fuglens ensformige råb. Hanens hyppigste lyd er *kok-kok-kok*, og den hedder da også på sønderjysk *kok*, på engelsk *cock*, på fransk *coq* og på tysk *gockel*. Ikke mindre tydelig genkender vi *turtel*-duens kurrende *turtur* i dens forskellige navne; den hedder på sv. *turtur-dufva*, ty. *turtel-taube*, eng. *turtle*, fr. *tourtre*, ital. *tortore*, lat. *turtur*. *Kra*-gen skriger *kra-kra*, og dens tilsvarende navn er da hos os *krag'*, i Sverige „kråka“, men tidligere *kraka*, i Tyskland „krähe“, men tidligere *chrâja*, *krâure* og *krâ*, i Svejts *krak* og i England *crow*, medens den med kragen beslægtede „kå“ (allike) af de gamle romere kaldtes *graculus*. *Spurr*-ens advarselsråb er *sprrr*, og den hedder derfor på tysk *sper-ling*, på engelsk *spurr-ow*, på svensk *sparf* og på sønderjysk grå-*spar*. Ligeledes genfinder vi *ug*-lens tudende råb i flere af dens navne: sv. *uf*, ty. *uhu*, *bulu*, *schuhu*, osmanisk *bugu*, fr. *hibou*, lat. *bubo*, *ulula* og gr. *ololygôn*. Bog-*finkens* muntre lokketone *fink* eller *pink* er let genkendelig i betegnelserne *fink'* hos os, *fink* i svensk og og tysk, *finch* i engelsk og *pinçon* i fransk, medens en af dens triller, der begynder med *fri* . . . , har givet

anledning til dens latinske navn *fringilla*. Påfuglens gennemtrængende skrig *pao* har bevæget romerne til at kalde den *paro*, der i fransk er blevet til *paon*, i tysk til *pfau* og hos os til *på-fugl*. Endvidere genkender vi *stillids*-ens lokketone *stillit* foruden i dens almindelige danske navn i det sønderjyske *strilishen*, det svenske *steglitsa* og det tyske *stieglitz*, samt *rib*-ens klagende skrig i sj. *vif'*, sv. *vipa*, ty. *kiebitz*, plt. *kiwitt* og fr. dial. *dix-huit*. Og betegnende er det endelig, at en pippende fugl på latin hedder *pipio* og på græsk *pipos* (jf. vort *piphans* om en kanariefugl), samt at den skrigende skovskade i Norge kaldes *skrike*. — Også *kakaduens* navn og sædvanlige råb stemmer meget nøje overens med hinanden; men her er forholdet omvendt: det er ikke fuglen, der har fået sit navn efter råbet, men det er dens malajiske navn *kakatua* (egentlig: lille fa'r), som de fleste tæmmede arter har lært at snakke efter; af utæmmede fugle hører man det aldrig.

Foruden de således berørte almindelige lydmalende udtryk findes der trindt om talrige mere specielle, der ligesom hører til orddannelsens vilde skud på det her betragtede område. Også disse har krav på et øjeblikks opmærksomhed, så meget des mere, som de hyder os lejlighed til at iagttage den menneskelige efterlignelsesdrift i umiddelbar virksomhed.

Når i sin tid hanen hos os er bleven opkaldt efter sit idelig gentagne *kok* og katten hos kineserne efter sit *mjar*, så er dette fænomen jo af selvsamme art, som når enkelte folk, der er komne i vane med påfaldende ofte at gentage visse ejendommelige lyd eller udtryk, pådrager sig et til vanen eller uvanen svarende

øgenavn. Således mener man jo, at kong Valdemar den tredje af Danmark har fået sit tilnavn *Atterdag*, fordi han plejede at bruge det mundheld: „I morgen er det *atter dag*.“ På lignende måde har franskmændene hos beboerne af enkelte øer i det stille ocean fået navnet *wi-wi*; Frankrig anvender nemlig Ny-Kaledonien til straffekoloni, men det hænder ikke saa sjældent, at forbryderne undviger over til andre øer, og disses oprindelige beboere giver da franskmændene det omtalte navn, fordi de så ofte hører dem sige *oui oui* (ja ja). Vi behøver imidlertid hverken at gå over et halvt årtusende tilbage i tiden eller om på den modsatte side af jordkloden for at få flere eksempler. Jeg mindes f. eks. to nu historien tilhørende latinskolelærere, af hvilke den ene, som følge af sit hang til jævnlig at lade en hyssende lyd suse ud mellem tænderne, af skolens elever havde fået tilnavnet *Sys*, mens den anden, på grund af sin udprægede forkærlighed for brugen af det tyske adverbium *eben* (netop) i vendinger som „eben da“, „nun eben“, „eben also“ o. l., aldrig kaldtes andet end *Ebben*; da den førstnævnte bl. a. underviste i græsk og den anden i hebraisk, var de nævnte to øgenavne så meget des mere tiltrækkende for de pågældende elever, som det græske ord *sys* betyder „svin“ og det hebraiske *æben* en „sten“. Et næppe så „lærd“ men derfor ikke mindre betegnende tilnavn har i den nyeste tid desuden en nu ligeledes afdød sønderjysk tækker Jørgen Kristensen selv givet rigelig anledning til. Han havde nemlig den mærkelige vane, når han talte, idelig mellem ordene at udstøde en lyd, der nærmest kan betegnes ved *ie*; således plejede han bl. a. at henvende

følgende opfordring til karlene eller drengene, der hjalp ved tækningen (ved „å stik ue“): „Hal *ie*, hal *ie*, træk *ie*, stik *ie*, ò e krog skal gaa klask *ie* klask *ie*, så komme de imme fort *ie*.“ Hvad under da, at de fleste, og navnlig ungdommen, kaldte vor tækker Jöen *Ie*? Han protesterede ganske vist, men selve protesten blev kun årsag til øgenavnets yderligere fastnagling; thi når drengene f. eks. sagde „Godaw Jöen *Ie*“, så svarede han, tro mod sin vane: „Æ jerre itt' Jöen *Ie ie*. men æ jerre Jöen Kristensen *ie*!“

Et andet og særlig betegnende udslag af menneskets medfødte trang til naturefterlignende navnedannelse finder vi i börnenes måde at tale på. Mindre börns lyst til at give deres tanker og følelser luft er i reglen overordentlig stor, og da navnlig i forhold til det forråd af ord, der står til deres rådighed; når derfor dette slipper op for dem, griber de gjerne til en eller anden slags særegen dannelse, og blandt disse da også til onomatopoietiske udtryk. Det er jo almindelig bekendt, at en „hund“, en „ged“ og en „and“ i börnenes sprog uden videre hedder *rou-vou*, *mække-mæk* og *rab-rab*. Blandt mindre almindelig kendte eksempler kan nævnes, at to små søskende ifølge Axel Kock bestandig kaldte „diskanten“ og „bassen“ på klaveret for *klinken* og *bommen*; de substantiverede altså både vort lydefterlignende udsagnsord *klinke* og det ligeledes fra naturen hentede *bom*! Det forekommer imidlertid også, at det ikke er indtryk gennem øret alene, men desuden forskellige indtryk gennem øjet, som börnene søger at symbolisere ved at anvende tilsvarende ulige sproglyd. Således omtaler Georg v. d. Gabelentz en

lille tysk dreng, der vokaliserede ordene på ulige måde, alt eftersom han vilde betegne større eller mindre genstande. Jo større genstanden var, des dybere vokaler betjente han sig af: en sædvanlig stol hed på hans specielle sprog en *lakeil*, en stor lænestol derimod *lukul* og en lille dukkestol endelig en *likill*. Runde ting betegnede han i almindelighed med roden *m-m*, men han anvendte denne med flere variationer: både månen og en sædvanlig tallerken hed *mem*; et stort rundt fad betegnedes med *mom* eller *mmm*; men de mange små stjerner på himlen kaldte han *mim-mim-mim-mim-mim-mim*. Til sin fader sagde han sædvanlig *papa*, men da han en dag så faderen i hans store pelskappe, forekom denne ham så vældig, at han kaldte ham *pppm*.

En langt righoldigere hjemlig kilde til ordforrådets forøgelse er imidlertid selve sproget i sin tidligere og nuværende skikkelse.

Betragter vi i første række det danske rigsmål, så ser vi, at dette har fået en betydelig tilvækst ved både at optage gamle betegnelser enten fra den ældre danske litteratur eller landets forskellige dialekter og navnlig ved at danne et stort antal nye værdifulde ord af sit eget almindelige sprogstof.

Af de fra den ældre litteratur og folkemålet optagne ord har de førstnævnte især vundet adgang til digtersproget. Dette er f. eks. tilfældet med *drot*, *leding*, *ral*, *brynje*, *glarind*, *hjalte* og *had*, *skjald*, *drapa*, *saga*, *bautasten* samt *kure* (vægter), *tilje*, *gangerpilt*, *tørne*, *liljerand*, *mår*, *fore* (adfærd), *ræn*, *fager*, *bold*, *prud*, *dan-*

nis, ysk o. s. v. De har alle med hverandre ligesom et præg fra fordums dage, hvad enten de bringer os bud fra vor helteold eller minder os mest om hin senere tid, da „i borgens gyldne sale sig rørte muntert liv“. De har derfor også bevaret en vis højtidelig klang, der gør dem mindre skikkede til at bruges på hverdagslivets område. Blandt dem af vore digtere, der i større eller mindre omfang har genoplivet disse og andre forældede udtryk, kan nævnes Johannes Ewald, Klavs Frimann, Edv. Storm, Jens Baggesen, Oehlenschläger, Blicher, Ingemann, Grundtvig, Hauch, J. L. Heiberg, Poul Møller, Chr. Winther, Henrik Hertz, Fr. Paludan-Møller, Carl Ploug, Edv. Lembeke, Chr. Richardt o. fl. Af større betydning er dog de mange dialektord, der i de sidste menneskealdrer er blevene indlemmede i skriftsproget ved at anvendes af talrige forfattere lige fra Blicher, Grundtvig og Chr. Winther til Schandorph, Drachmann, J. P. Jacobsen, Gjellerup og H. Pontoppidan. Hvor stort dette tilskud har været, kan man få i det mindste en anelse om ved at se, at J. Junge i sin bog om „Den nord-sjællandske landalmues karakter, skikke, meninger og sprog“ 1824 anfører *gold, gråsten, hjælmet, knøs, nærrenyttig, omgangssyge, orlor, pøs, rusme, på sned, et stærnge*, at *titte* o. s. v. som hørende specielt til det sjællandske folkemål, samt navnlig ved at bringe i erfarings, at Chr. Molbech endnu 1841 bl. a. opregner følgende dialektord: at *bjærge, bjærgsom*, at *erne, fjæle, færdes, første-mand*, at *gante*, en *larning, omtanke, sidelens*, at *stunde, synsk* o. s. v., om hvilke han udtaler det ønske, at de „i en eller anden retning kunde vinde adgang i en

videre kres eller forege skriftsprogets ordforråd“. Siden da har de anførte ord jo unægtelig tabt deres særpræg som bygdemålsudtryk. Og det samme må siges om et antal ord, man kan træffe i tidligere beskrivelser af sønderjyske sprogforhold; således i Knud Aagaards „Beskrivelse over Tørring len“ 1815: *gild* (artig) og *lød* (farve), i Hagerups bog „Om det danske sprog i Angel“ 1854: *abild* (æbletræ), *bing* (stor træ-kasse med læg) og *hærde* (skulder) og i Johannes Koks „Det danske folkesprog i Sønderjylland“ 1863: *ful* (led, hæsleg), *karring* (tvebak), *krærke* (halssygdom hos heste, krop), at *tølge* (snitte), *redkast* (brændestabel, oplagssted for brændsel under åben himmel) o. s. v. Disse betegnelser står i de omtalte bøger anførte som særlige almueord, og de har altså den gang, i det mindste for de pågældende forfatters bevidsthed, ikke haft præg af almindelige rigsmålsudtryk; men nu til dags finder vi dem alle i de fleste af vore nyere danske ordbøger: både i Svend Grundtvigs håndordbog, der søger „at give en tilnærmelsesvis fuldstændig fortegnelse over alle i det danske rigssprog brugelige ord“, og i Saa-bys retskrivningsordbog, der som sådan jo kun tager hensyn til skriftsproget, samt endvidere i Sundbys og Baruëls dansk-norsk-franske og i Kapers dansk-norsk-tyske håndordbog uden i disse at være betegnede som norske, provinsielle eller dagligdags udtryk. Det skal hermed dog ikke være sagt, at de sidstnævnte ord er tagne specielt af det sønderjyske landsmål; thi de forekommer også både i almindeligt jysk og i andre danske dialekter; ja de findes endogså adskillige steder i ældre danske skrifter, og det vil der-

for i de fleste tilfælde vist være vanskeligt at afgøre, om det ved indførelsen af disse og lignende ord i vort nyere skriftsprog er et af nutidens almuemål eller fortidens litteratur eller muligvis samtidig begge disse dele, der har tjent som kilde.

Mindst lige så vigtig er imidlertid sprogets berigelse med helt nye ord, der enten ved afledning eller sammensætning er dannede af dets eget forhåndenværende grundstof. Ved sådanne nydannelser er det danske skriftsprog blevet forøget gennem alle perioder af dets tilværelse; men navnlig har dette været tilfældet i nyere tid, og talrige nu almindelige ord turde være betydelig yngre, end mange formoder. Hvem der ikke har haft lejlighed til at gøre sig nærmere bekendt med vort modersmåls historie, vil vistnok finde det påfaldende, at ord som *storhed* og *ærefrygt* kun er 150, *sogneråd* og *dødsbo* næppe 100 og *levedygtig* og *rejrbidt* end ikke 50 år gamle. I året 1765 skrev Charlotte Dorothea Biehl en komedie „Hårkløveren“, hvori elskerens ikke bliver forstået, fordi han bruger „nymodige“ udtryk som *bisuger*, *fordomme*, *lidenskaber*, *omdømme*, *indsigtsfuld*, *overdreven*, *virksom* o. s. v. 1793 omtaler Rahbek *forelöbig* som et nyt ord. I fortalen til „Videnskabernes selskabs danske ordbog“ (1. bind 1793) forkastes ordet *genstand* som „selvgjort“, og endnu efter 1807 vilde Kierulf have ordet *indlysende* udelukket af ordbogen som barbarisk og ganske overflødig. J. P. Mynster omtaler 1853 ordet *hovedsagelig* ironisk som et „nydeligt“ ord fra den nyeste tid, J. Levin kalder ordet *ihærdig* „et skandinavisk fjanteri fra Kristian den niendes tid . . . det spøger engang imellem

i Dagbladet 1865“, og E. Jessen mener 1893, at „fabrikatet *fremtoning* kan ikke anerkendes for at være et ord.“ Af andre nyopfundne ord, som fra først af lejlighedsvis er benyttede af enkelte forfattere, men senere har vundet almindelig udbredelse, kan f. eks. nævnes: *indbildningskraft* (Eilschow), *rindskibelig* (Sneedorf), *frastund* (P. K. Stenersen), *omegn* (Rahbek), *hjemlig* (Baggesen), *rægtfylde* (H. C. Ørsted), *drask* (Søren Kierkegaard), *formålstjenlig* (Erik Bogh) o. s. v. Det er imidlertid langt fra altid, at den slags nydannede ord vinder bifald; således er hverken O. Hammers *jærnridsløbende* for „parallel“ (1772), H. C. Ørsteds *fjærnskrift* for „telegraf“ eller H. P. Selmers *ildbrummeri* for „artilleri“ (1861) trængte igennem. Uheldige er desuden enkeltvis forekommende nydannelser, der som *skulpturforsikringsforeningsbestyrelsesmedlemmer* har en alt for afskrækkende længde; den slags sammenlænkninger er unægtelig en misbrug af sprogets overordentlige medgørlighed.

På lignende måde som rigsmålet forøges også dialekterne jævnlig ved hjemlige tilskud og nydannelser.

Ligesom det danske skriftsprog har fået en betydelig tilvækst fra landets forskellige bygdemål, således har disse til gengæld optaget talrige ord og vendinger fra skriftsproget. I sønderjysk bruger vi således ofte en hel del udtryk, hvis rigsdanske herkomst vi ligefrem kender. I året 1780 skrev C. C. Birch i sine „Tanker om en prækens egenskaber for tilhørere på landet“, at „mange af vore i tidligere tider indførte danske ord ere endnu lige så ubekendte

for bonden, som de var det for vore forfædre“, og som eksempler anfører han *formål, gjenstand, mønster* og *bestemmelse*; takket være den stadig voksende udbredelse af danske bøger og blade er disse og lignende ord nu så langt fra at være helt „ubekendte for bonden“, at de endogså, i det mindste hos os, ret jævnlig høres i dagligdags (sønderjysk) tale. Det samme kan siges at gælde om *ilt* og *brint*, der er dannede af H. C. Ørsted, samt om *ordfører*, *andragend*, *ændringsforslag*, *udvalg* o. s. v., der i deres skriftdanske, men jo kun til dels, og da meget ubetydelig afvigende form er fastslåede af den danske rigsdag, altså efter 1848. Enkelte andre i sønderjysk brugelige ord og talemåder forråder ved formen alene deres rigsdanske oprindelse. Dette er f. eks. tilfældet med sammensætninger som *forglemnigej* (myosotis), *lynarleder*, *påskud* og *nafladle* samt udtryk som „ikke sandt“, „søde moer“, urren *undtagels*“ og „de kan nok sig *luende*“, eftersom de sønderjyske former for „mig“, „lyn“, „på“, „af“, „ikke“, „søde“, „tage“, „sig“ og „hænde“ jo ellers er *mæ*, *lyssen*, *aa*, *ar*, *itt'*, *sø'e*, *tøj*, *sæ* og *hænd'*. En „pjalt“ og en „dukke“ hedder på sønderjysk *poldt* og *dokk'*, men alligevel kalder vi en mand, der let lader sig skræmme til at handle mod sin overbevisning, en *pyalt*, og én, der uden at lade det komme til en egen overbevisning, straks siger ja og amen, en *nikkedukke*. Fra rigsmålet stammer selvfølgelig endvidere brugen af et par med det vedhængte bestemte kendeord *-en* forsynede navneord i vendinger som „no hær æ ald'e kænd *ma'gen*“, „fø *resten*“, „fuj fø *katten*“ og „gid *dür'len* annamm' ham“.

Men i lighed med skriftsproget har også vort sonderjyske mål i sit eget almindelige grundstof de bedste betingelser for en fortsat udvikling af nye selvstændige betegnelser. Dette gælder både med hensyn til afledning og sammensætning. Af udsagnsordene *føl'le* (følge), *gætt'* (gætte) og *rraa'e* (rode) afledes navneordene *føl'lest* (følgeskab), *gætt'els* (gæde) og *rrådsel* (pusling) i lighed med „hyldest“, „strøelse“ og „gærdsel“ af „hylde“, „strø“ og „gærde“, og ved endelserne *-ing* og *-ning* dannes ord som *louning* (lunt sted), *bæs'ning* (skillevæg mellem to båse) og *sliv'ning* (langdrag). Endelsen *-end* kan føjes til et hvilket som helst udsagnsord og derved gøre dette til et navneord; man tænke f. eks. på „et sællet *gænd'*“, „et læmp'le *a'gend'*“, „et ha'ste *ny'send'*“, „et landt *spekke-le'rend'*“ o. s. v. Denne dannelsesmåde er altså langt mere udbredt i sonderjysk end i rigsmålet (jf. et foretagende, forlydende, vidende o. l. a.), hvorimod den nøjagtig svarer til brugen af *-ande* og *-ende* i svensk, hvorom M. Strömberg i sin svenske sproglære skriver: „Medelst ändelsen *-ande*, *-ende* kan ett substantivum bildas af hvarje verbum.“ Ligesom vi i rigsmålet har tillægsordene „gængs“, „løbsk“ og „kælen“ af „gang“, „løbe“ og „kæle“, således har vi i sonderjysk *nyks* (stødt, fornærmet) og *houres* (morsom) af *nyk* (stød) og *hou're* („huro“; rm. mo(d)ro), *grondsck* (som grunder, melankolsk) og *randsck* (som mangler, begærlig) af *groend'* (grunde) og *rant'* (mangle) samt *ressen* (ophovnet) og *rrejn* (vranten) af *res'* (rejse, hæve) og *rrid'* (vride); og ved hjælp af endelserne *-le* (lig), *-som*, *-vorn*, og *-arnde* (agtig) dannes mange så ejen-

dommelig sønderjyske tillægsord som *af'le* (abeagtig, naragtig), *hand'le* (let at håndtere) og *få'le* (ganske få), *frem'som* (hvad der kan fremme), *ænd'som* (hvad der hurtig fører til enden) og *mærk'som* (i besiddelse af god hukommelse) samt *dreng'orn* (drengeagtig), *bjer're-orn* (bjærgfuld) og *mas'orn* (som forvolder mas, besværlig), og i lighed med rigsmålets „langagtig“: *lild'uarde* (temmelig lille), *sild'uarde* (temmelig sildig) og *scar'uarde* (temmelig tung). Af ejendommelige udsagnsord kan nævnes *hatt'* (tage hatten af), *høj'* (være efter ens hoved), f. eks. „de *høj'e* ham itt“ (det behager ham ikke), *ænd'* (gå rask fra hånden, føre hurtig til enden), *scensk'* (harve med svenskharve) o. s. v. Ikke mindre påfaldende er en del for vort landsmål særegne, men ikke des mindre rent danske sammensætninger. Da i sin tid stænderne opkom, dannede de sønderjyske bønder i stedet for det tyskagtige „stænderforsamling“ det danske ord *kong'grand*, den fra tysken stammende „bettelstav“ hedder hos os en *bøj'kjæp*, og medens man i kongeriget bruger et neder-tysk „vaterpas“, har man i Sønderjylland lavet et godt dansk *vand'mæ'e*. Hvem der ikke har noget tilovers for fattige folk, er en *stak'kelha'ere* (stakkelhader), den hovmodige hedder *sto'ehja'de*, hvem der har erhvervet forsørgelsesret i et sogn, kaldes *sogn'fast*, den morsomme, der bidrager til at forkorte tiden, er *tid'kotte*, hvem der har overmåde hastværk, kaldes *bi'løs*, den energiske betegnes som *gø'melsæt'le*, hvad der er inden for skindet, er *indenskind's* (jf. rm. inden-dörs), i stedet for fjorgammel siges der *överårs*, og i overensstemmelse med rigsmålets „sidelangs“ dannes

der talrige biord som *rej'langs*, *by'langs*, *ga'elangs*, *hus'langs* o. s. v. Hvor stor vort landsmåls evne til navnlig ved sammensætninger selv at forøge sit ordforråd er, kan endvidere ses af den kendsgerning, at flere af de i den nyeste tid hos os indførte fremmede begreber til dels har fået særegne sonderjyske navne: således kaldes f. eks. en „standesbeamter“ (civilstandsemedsmand) i reglen *civilpræst*, en „amtsdiener“ (amtstjener) *tyr'trækker* og „haftpflichtversicherung“ (en slags erstatningspligtforsikring) rent folkeligt *ben'brækkerkass'*.

Det går imidlertid med ordene i sprogets verden, som det går med de enkelte individer i planteverdenen. Ligesom planten fremspirer, lever og dør, således fremstår, lever og dør også ordet. Og ligesom visse planter, f. eks. egen og cypressen, kan opnå en ganske overordentlig alder, medens andre, som nogle af vore almindelige skimmelsvampe, må gennemgå alle deres udviklingstrin på en eneste dag for atter at dø, inden denne er til ende, således er også ordenes tilværelse af yderst ulige varighed.

Ja aldersgrænserne strækker sig i ordenes verden endogså lidt videre til begge sider end i planternes.

Ved at tælle årringene på fældede kaliforniske kæmpecedere har man fundet, at mange af disse „skovenes mammuter“, som de også kaldes, er tre til fire tusend år gamle. Men vi har ord i vort sprog, der sikkert har levet endnu længere. Således genfinder vi f. eks. ordet *mus* ikke blot i oldnordisk, oldhøjtysk og

oldslavisk (oldn. *mus*, oldht. *mus*, oldsl. *mysi*), men desuden i latin, græsk og sanskrit (lat. *mus*, gr. *mys*, sanskr. *mush*). Det anvendtes altså allerede i den gråeste oldtid, da indernes, grækernes, romernes, slavernes og germanernes fælles grundprog endnu ikke var spaltet i flere dialekter. Og på den anden side lever den kortvarigste skimmelsvamp længere end mangt et ord: thi den bruger dog timer til at fremspire, vokse og visne, hvorimod talrige ord har fundet deres død i det samme moment, de er opståede. Jeg tænker herved på de halvt eller helt ubevidste nydannelser, der mangel gang skabes for senere ikke at anvendes mere, og som den talendes omgivelser lige så lidt som han selv lægger vægt på at holde i minde. Frem for alt gælder dette om overmåde mange af barnesprogets ofte ret djærve men stundom slet ikke så dårlige nydannelser.

Ses der imidlertid bort fra den slags øjebliksspirer i sproget, kan årsagen til, at et ord visner hen og går ud og at derved altså ordforrådet formindskes, enten måtte søges i, at det pågældende begreb har ophørt at leve blandt folk, eller også i den omstændighed, at ordet for sig, uden tab af begrebet, er blevet fortrængt af et andet.

Vi har forhen set, at et nyt ords optræden i sproget som oftest er et tegn på fremskridt i kulturen; men også tabet af et ord som følge af selve begrebets forsvinden kan vidne i selvsamme retning. Denne påstand vil vistnok ved første øjekast forekomme en eller anden en smule betænkelig, eftersom tab af begreber kan synes at være det samme

som mindsugning af menneskelig viden; men dog er det virkelig således.

For at godtgøre dette vil jeg først pege hen til et par af de mest iøjnefaldende eksempler fra det moralske livs, og da navnlig fra tros- og følelsesytringernes område.

Selv med den mest udprægede højagtelse for alt det storladne og virkelig store, der udmærkede vore hedenske forfædres tænkemåde, må enhver dog glæde sig over det fremskridt i almindelig oplysning, der ved kristendommens sejr over hedenskabet medførte afskaffelsen af visse til asalæren knyttede skikke og begreber. Der vil således næppe være nogen, der beklager, at han ikke ved personlig iagttagelse kan få et begreb om, hvad *mandblot* vil sige, men kun gennem bøger kan skaffe sig en forestilling af, hvorledes det gik til, når en *gode* (offerpræst) enten på et *re* (offersted) eller i et *hor* (hedensk tempel) til Odins ære *blotede* (ofrede) et menneske for senere at lade ham sænke i en *blotkelde* (en sump, hvori man kastede de ofredes lig). Eller mon nogen skulde ønske sig flyttet tilbage til en tid, da man troede på *godernes blotspå* (offerpræsternes spådom af offerkvægets indvolde), *vælværnes spåmale* (spåkvindernes profetiske ord) og *sejdmandens galder* på *sejdhjalden* (trolldmandens sang på heksestilladset)? Imidlertid var det jo ikke lutter oplysning, der fulgte med kristendommens indførelse: tvært imod bragte den nye lære, som den indførtes hos os, en del skikke og indretninger, hvis senere afskaffelse næppe vil kunne beklages. Vi behøver jo blot at tænke på den såkaldte *jærnbyrd*, en uskyldig-

hedsprøve, der navnlig bestod i at holde på gloende jærn. Man gjorde derved forskel på *skudsjærn*, som af den anklagede måtte bæres et vist antal skridt, forinden det „skødes“ (kastedes bort), og *trugsjærn*, som fra et afmålt stæde skulde kastes i et trug, og hvis dette mislykkedes, optages igen og kastes så længe, indtil det omsider faldt ned i trug. I „Skånske lov“ hedder det om det førstnævnte: „Bær man *skuds iærn*, tha skal han stighæ ni fiæt langt før æn han skiutær iærn. Skiutær han iærn før, tha ær han fældær“. Og om det sidstnævnte siges der: „Bær man *trughs iærn*, tha skal trugh standæ tolf fiæt fran stavæ, oc hin, ær bæræ skal, kaste iærn i trugh. Faldær iærn utæn trugh, tha skal hin, ær bær, up takæ oc atær kastæ i trugh.“ Da man imidlertid opfandt flere salver, som sikrede vedkommende mod at forbrændes af det gloende jærn, tabte denne „gudsdom“ efterhånden sin anseelse; den blev i Danmark afskaffet ved lov af Valdemar den anden, og samtidig med, at som følge deraf de pågældende begreber udslettedes af folkets bevidsthed, forsvandt også ordene af sproget. Senere, ved reformationen, afskaffedes andre af det katolske kirkevæsens indretninger og dermed betegnelserne for dem: titler på *renlivede* personer som *kannik* og *prior*, forskrifter som *cølibat* og *tonsur*, ydelser som *peterspenge* og *vigilier* samt redskaber som *rosenkranse* (også *psalterbånd* eller *himmeltrapper*) og *vievandskoste* har hos os nu kun hjemme i historien, medens *skytshelegene* som *Sankt Antonius*, der var svinenes patron, eller *Sankte Lucie*, der var god til at påkalde for øjenværk, er henviste til almanakken, og *relikvier* som stykker af

Arons stav eller trin af den stige, Jakob så i drømme, fra klostre og kirker er vandrede til raritetskabinetterne. Andre overtroiske forestillinger, der ikke så meget berører den kristne lære, som de har deres rod i det gamle hedenskab, er ligeledes mere eller mindre forældede: *havmænd* og *ellepiger* lever jo endnu kun i poesien, og *underboer* (sj: ynd'ebosser), *varulve*, *damheste*, *kirkelam* og *valravne* forekommer kun i vore folkesagn.

På lignende måde er andre begreber og dermed de tilsvarende betegnelser i tidens løb gået tabt på grund af den voksende humanitet. Dette gælder navnlig for visse tortur- og straffemetoders vedkommende. *Torturen*, eller anvendelsen af legemlige pinsler for at tvinge formentlige forbrydere til bekendelse, er kommen til os over Tyskland fra Italien og har navnlig i det 16. og 17. århundrede, da en udpræget grusomhed parret med religiøs ufordragelighed beherskede sindene, bragt en umådelig mængde uskyldige mennesker på bålet. Den afskaffedes endelig i sidste halvdel af det 18. århundrede i de fleste europæiske lande, og siden da har torturredskaberne været henviste til musæerne og deres navne til ordbøgerne: ord som *tommeskrue*, *spansk stövle* og *strækkebænk* hører heldigvis ikke til den levende del af vort omgangssprog længere. Og det samme er jo gud ske lov tilfældet med navnene på mange af fortidens straffemidler. Der er vel næppe nogen, der vil fortryde ikke i praksis at kende Kristian den sjettes sabbatsforordning af 1735, hvori det befales, at bønder, der enten havde arbejdet om helligdagene eller ikke kunde betale de bøder, som

forsømmelse af kirkegang havde til følge, skulde straffes med at stå i *gabestokken*, samt at sådanne gabestokke, d. v. s. pæle med *halsjern*, skulde rejses på samtlige kirkegårde uden for kirkedøren. Med bondens frigørelse og genoprejsning fulgte afskaffelsen af *hundehullet*, der sædvanlig var en mørk og fugtig kælder i et af hovedgårdens tårne, den *spanske kappe*, der bestod af et omvendt trækar med et hul i bunden til at stikke hovedet igennem, og som synderen måtte gå offentlig omkring med, samt *træhesten*, en skarphövlet, på højkant stillet fjæl, som den skyldige sattes overskrævs på og således måtte ride, undertiden endogså med stene bundne ved fødderne, hvad der spottende kaldtes at give ham *sporer* på. Og endelig er nu ingen udsat for at lide så barbariske straffe som dem, der bestod i at *kagstryges*, løbe *spidsrod*, *brændemærkes* og *radbrækkes*, ligesom heller ikke længere nogen „liden Karen“ sættes „i *spigertønden* ned“, fordi hun er dydig nok til ikke at føje „unge kongen“.

Men også på det mere materielle område kan tabet af ord være tegn på kulturens fremskridt; jeg behøver for at eftervise dette formodentlig blot at pege hen til et par eksempler fra landbruget og livet inden døre.

En af de ejendommeligste og mest fordærlige sider ved fortidens landboforfatning var jordfællesskabet, der var nedarvet fra de ældste tider og holdt sig hos os til henimod slutningen af det 18. århundrede. Det var navnlig fordærligt, fordi det medførte, at en stor del arbejdskraft gik til spilde ved jordernes adsplittelse og fraliggenhed fra gården og at

ingen bonde kunde foretage sig nogen forandring eller forbedring af driftsmåden uden de øvrige bymænds samtykke. Som følge af fællesskabets endelige ophævelse har imidlertid ikke blot landet men også vort sprog forandret sit udseende. Før jordernes udskiftning var agermarken enten *bolsjord*, der deltes ved *rebning*, eller *gribsjord*, der ikke ved rebning var lagt til noget bol. Af engene hed én del *kendt eng*, hvor hver mand vidste sit skifte, og én del *bolseng*, der hvert forår deltes ved lodtrækning. Uden for disse dele af byens jord lå i reglen de såkaldte *overdrev* (fælled, urtefang, udmark), som ikke dyrkedes, men altid benyttedes til græsgang; i ældre tider opdyrkede de mere velhavende adelsbønder sædvanlig et stykke af de ødeliggende jorder, og dette, der betragtedes som særeje, kaldtes så *ornum*. Bestemmelser om arbejdstid og driftsmåde toges på grandet (også *vide*, *gade-stævne* o. s. v.), hvortil der blev sammenkaldt enten ved *grandestok* (*nabostok*, *budstikke*, *tingvol*), ved tuden i *byhornet*, ringning med *gadeklokken* eller ved at slå på *bytrommen*, og hvorved oldermænden (også *grandefoged*, *videfoged*, *knæpfoged*) førte forsædet. Vedtægten, der dømtes efter, hed *bylov*, *grandebrev*, *videbrev*, og den fik lovsmagt derved, at alle forsamlede tog om *oldermandens pind* eller *bysens kjæp*. For samtlige forsamlinger ikendtes der bøder; regnskabet holdtes på hver mands „pind“ (*talliestok*, *videstok*, *karvestok* eller *knæpping*) ved skurer, og såfremt en mand havde mod eller penge nok, kunde han gjerne blive ved til „pinds ende“. Den vigtigste kommunale embedsmand næst efter oldermænden var vistnok *bysmeden*, hos hvem

bonderne, når de skulde have smedet, mødte til *smej'-stöwn'* for selv at trække bælgen og slå med forhammeren, og til hvem der årlig af hver bymand måtte ydes en *slif'kjarre*, fordi han holdt slibesten til almindelig afbenyttelse, ligesom degnen fik en *ring'kjarre* for at ringe. En anden betydelig embedsperson var den fælles byhyrde, der holdt byens samlede kvægflok i ave ved hjælp af sin *ringlestav* eller *ranglestav* (en kort stav med en tyndere kæp eller jærnstang ved siden, hvorpå der var trukket et antal raslende jærnringe), og som i reglen fik sin kost ved, ligesom skolemesteren og sognets fattiglemmer, at gå rundt hos bonderne i *mading*. Med fællesskabsvæsenet fulgte desuden en hel del gilder, vi nu ikke kender, såsom *oldermandsgildet*, der askeonsdag gaves af den gamle oldermand til ære for den tiltrædende, *trummegildet*, som gjordes, når bytrommen blev flyttet, *jævningsgildet* i anledning af gadejordens udlejning, *tyregildet*, hvorved bytyrens fortjeneste omsattes i drikkevarer, *møggillet*, der måtte fejres, når gødningen var kørt ud, og *tjeregildet*, som ikke kunde undgås, når en i fællesskab indkøbt tønde tjære fordeltes blandt hymændene.¹⁾

En del lignende iagttagelser vil vi endelig kunne gøre ved at kaste et blik på livet inden døre; også her er der foregået ikke ubetydelige forandringer til det bedre, og da navnlig med hensyn til sundhed, bekvemmelighed og hygge. Går vi f. eks. tilbage til det 16. eller 17. århundrede og træder i tankerne ind i et af husene på landet, vil vort øje allerede på

¹⁾ Jf. H. F. Feilberg: „Dansk bondeliv“ s. 171—214.

fremgulvet møde et uvant syn: der er nemlig hverken gulv eller loft, og skönt rummet foruden til forstue tjener til stegers, bryggers og bagers, er der heller ingen skorsten at opdage, men røgen trækker fra ildstedet op under taget, som derfor er kulsort af sod, og finder omsider en udvej igennem den såkaldte *lyre*, et i münningen anbragt firkantet hul med en træramme om. Fra fremgulvet kommer vi ind i piselen, der både er dagligstue og sovekammer. Det mest påfaldende er her den åbne kamin, der udmærker sig ved at sluge en stor mængde brændsel, og en såkaldt *pald*, d. v. s. en bænk, der er opsat af ler og kampesten langs hen under vinduerne, samt to vråsenge, hvis uldne lagener, *hylsklæder* eller *tjål*, man kun plejer at vaske en gang eller to om året. Noget ur er der ikke, men henne i vinduet står både *solskive* og *stoend'glas* (timeglas) som repræsentanter for datidens tidsmålere. — I et andet hus fra et noget nærmere liggende tidspunkt ser vi kaminen erstattet af en bilægger, hvorpå der bl. a. findes en gnidesten, *nid'sten*, en fladrund glat sten til både at male snus og slå kaffebønner i stykker med. På væggene er der anbragt forskellige reoler: en *kandebænk*, en *tressur* og en *ta-volet* eller *pirremi* (pyramide); og på disse ser vi bl. a. en *bortelkedel*, en *tumling* (et lille halvkugleformet bæger uden fod) og en *peberkværn* (en slags træmørtel med et rivejærn i bunden og et andet på enden af støderen). Det er vinter og søndag eftermiddag, hvorfor husmoderen sidder på sin stol med fødderne på en *kik* eller *ståf* (et fyrfad med gløder) og skænker kaffe af kedelen, der står på sin *frø* (en lille

træbakke, der kan böje sig, når man skænker), medens manden er i færd med at tænde sin pibe, idet han med fingrene tager en tørveglød fra *glødepotten* og lægger den oven på *desetobakken*; den sidstnævnte kalder han således, fordi kardusen, den er kommen i fra Holland, har til påskrift: „Dese Toback is te koop by“ Henne ved *vråskabet* står „vor fa'r“ (bedstefaderen) og pusler: han har fået et hold over den ene hofte, og derfor tager han sig nu en portion *teregel* (theriak), et universalmiddel, der består af en blanding af 60 — efter andre endogså 70 — forskellige stoffer med betænksomt hensyn til de enkelte legemsdele og deres sygdomme. Og endelig ser vi „vor mo'r“, der netop kommer ind fra *e klöw'* (kleven ɔ: et lille kammer bag ved piselen), hvor hun har gemt sit *ungeseg* (af lat. ungere ɔ: at salve), også kaldet *balsambøsse* og *krudthus*, d. e. en lugtedåse med duftende urter eller salmiakspiritus i, som hun om formiddagen har haft med i kirken for at få sig „et snøk“, hver gang hun følte sig i begreb med at bukke under for de sövndyssende elementer i præstens prædiken. Vi går derefter ud i køkkenet, der her er adskilt fra fremgulvet og har fået skorsten, for at tage adskillige genstande, navnlig på belysningens område, i öjesyn. Der er først *fyrstöjet*, bestående af *fyrstål* (tidligere *eld-jærn*) og *fyrsten* (flintesten) til at slå ild med, samt *fyrtonden*, en boddike, hvori der er *tønder* (brændt linned) til at slå ild i; så er der en *staend'e* eller *lysebuk* (en rigelig bordhøj lysestage til at stille på gulvet), hvori der sidder et *skrædderlys*, der er støbt noget bedre end de sædvanlige præse, for at skrædderen om

aftenen kan se ved det; og endelig, hængende på et søm i bjælken, en *smadderkat*, d. v. s. en lampe, hvis væsentligste del består i en blikkop med tran og en væge af sivmarv i; den siges at være brillant til at passe sig selv, men dens evne til at lyse skal være betydelig mindre end dens hang til at ose. Køkkenet er fyldt af en underlig stram, ubehagelig lugt; mon det er fra smadderkatten? Dog nej, den kommer fra *lødgryden* (farvegryden) henne i skorstenen, en stor sort jydepotte, der indeholder *kvindemeje*, d. e. gæret urin, som lejlighedsvis skal anvendes både ved farvning og vaskning af uldent og linned.¹⁾ — Heller ikke de her nævnte ord kan siges at høre til vort daglige omgangssprog længere, og ingen vil nægte, at tabet af flere iblandt dem må tydes som et tegn på forbedrede tider.

Vi vender os dernæst til sådanne ord, der i tidens løb er blevne fortrængte af andre.

Dertil hører på den ene side en hel del nordiske ord, der nu enten er helt uforståelige for de fleste eller dog i det mindste ikke anvendes længere.

Af disse har nogle måttet vige pladsen for andre hjemlige betegnelser. I ældre danske skrifter støder vi f. eks. jævnlig på navneord som *hion*, *brå*, *gårdtig*, *aftenbakke* eller *natbakke* o. s. v., der nu hedder husfolk eller tyende, øjelåg, gårdhund og flagermus; endvidere *åstund*, *bårdag*, *bang* og *dværgemål*, der er blevne fortrængte af længsel, slagsmål eller

¹⁾ Jf. H. F. Feilberg: Dansk bondeliv s. 15—62, 103 o. fl.

klø, støj og genlyd. Af tilsvarende udsagnsord kan nævnes: *atle* (overveje), *lone* (dølge), *hede* (true), *gilje* (bejle) og *kvænes* (kvindes o: gifte sig), *minnes* (kysses), *bærjes* (slås), *orves* (nøjes) o. s. v. Andre fortrængte udtryk er endelig: *thegen* (gavmild), *satte* (forligte; jf. det endnu brugelige sønderjyske *usattes* o: uenige), *med hvejt* (frugtssommelig), *e* (altid), *afteds* (borte) og *hveden* (hvorfra). Det almindelig brugte „madmoder“ har nu en noget umage fælle i „familiefaderen“, som atter forgæves søger om en „famiemoder“. Tidligere var harmonien bedre, thi „madmoder“ havde da ved sin side en *madfader* (hushonde). Specielt på sønderjysk grund, hvor jo ellers de gamle betegnelser plejer at holde sig tappert, har navnlig i løbet af det sidste århundrede bl. a. følgende ældgamle ord måttet vige pladsen for andre hjemlige udtryk: udsagnsordene *lef'* (oldn: leifa), *tvæ'e* (oldn: þvætta), *he'e* (oldn: heita) og *kvæld'* (om månen) er blevne fortrængte af *lown'* (levne), *to*, *bru'* (brygge; oldn: brugga o: blande, til-lave en drik) og *stå sild'* op, og navneordene *dyffe*, *row'le* (ruglev), *stöwn'daw* (stævnedag) og *moeld'skjywt'* (muldskjorte) af *durik*, *brød*, *flytt'daw* og *lig'tøj*; endvidere *bæend* af *bås*, *svin'kow'* af *svinlaj* og *sej'er* af *strænge* (violinstrænge; deraf formodentlig „sejerværk“ o: slagur, som drives ved lodder og sejer eller snore), samt *øls* af *gilde*, ligesom sammensætningerne *fe'stel* eller *lownsol*, *ær'el* og *re'sel* er vegne, eller i det mindste er stærkt i begreb med at vige for *forlowelsgild'*, *begrawels* og *res'gild*, hvorimod „bas'sel“ (barsel o: barnsol) står uanfægtet. Nu aldeles ubekendte hos os er *ødel* for *kostald* og *lejde* for *remstykke* (som spæ-

rene sidder i); men 1694 skriver en synsmand fra Gram gods bl. a.: „ . . . 10 Fag Ødel, som er bygt dertil, ganske brøstfældig for Lejder og Stænger : . . .“

Andre ord er blevne fortrængte af indførte fremmede udtryk. Her er det navnlig tyske låneord, der er trådte i steden for de gamle nordiske. Således er *jarl* bleven til hertug, *bryde* til foged (opr. af lat: *advocatus*) eller forvalter, *måg* til svoger, *skinder* til garver, *kjød-manger* til slagter, *ølkun* til krokone eller værtinde, *mælkedeje* til mejerske (plt: *meiersch* o: forstanderinde, femininum til ty: *meier*; fr: *maire*, eng: *mayer* af lat: *major*; jf. *major domus*) og endvidere *brog* til benklæder eller bukser (de sidste oprindelig lavede af „bocksleder“), *dön* til lugt, *thæft* til smag, *fagrîng* eller *fejrende* til skönhed, *oggen* til elendig og *jæve* til tvivle. Foruden navneordet *dön* havde man tidligere også det deraf afledede udsagnsord *döne*, der ligesom det indvandrede „lugte“ kunde bruges i betydning af både at „udsende lugt“ og at „opfange lugt“, f. eks. „yrthær oc blomster, som nv døner“ (De 15 tegn f. dommedag) og „ieg dön (h)wel, hwat thw stegher“ (P. Låle); hos os siger vi jo nu „å lowt“, men endnu for en halv snes år siden traf cand. mag. P. K. Thorsen nede ved det danske sprogs yderste sydgrense, i Fjolde sogn, en gammel kone, der sagde *å döen*. På lignende måde har i nyere tid det gamle sønderjyske *jerre* (edder o: gift) givet tabt for det ny-modens blodforgiftning, der er et oversættelseslån fra tysk. Ved tyskernes mellemkomst har vi desuden i steden for de gamle danske *landemærker* modtaget de nyere slaviske grænser; jeg siger ved tyskernes „mel-

lemkomst“, thi „grænse“, ty: grenze, er oprindelig ikke noget tysk, men et slavisk ord (russisk: graniza, polsk: granica, tjekkisk: hranice), der er kommet til os over Tyskland. Dog også andre sprog har været med til at undertrykke ord i vort tungemål; således er *genbrev*, *sivel* og *röne* blevne forjagede af de franske revers eller kvittering, rund (fr: rond) og at prøve (jf. fr: épreuve o: forsøg), ligesom *styld* og *tiufned* af det formedelst sin endelse halvfranske tyveri. Fra en nyere tid kan anføres, at Rahbeks *luftkugle* nu hedder luftballon, og at Baggesens *trolldlygte* atter er bleven den latinske laterna magica, samt at de danske lovgivningsmyndigheder 1888 i en bestemt hensigt lod det nydannede danske ord *kunstmör* fortrænges af det udenlandske margarine.

På den anden side er imidlertid også et stort antal fremmedord blevne fortrængte af sproget.

I dette tilfælde er det hovedsagelig hjemlige betegnelser, der har formået at gøre sig gældende, og navnlig da over for den vældige mængde af indtrængte höjtyske ord, der fra det 17. århundrede af gennem lange tider oversvømmede Danmark. Som eksempler især fra det 17. århundrede kan nævnes *groppenbrad* eller *groffenbrad*, *krebs* (det gamle ligorm), *fukssvands*, *glegenhed* og *digte*, der senere er blevne afløste af grydesteg, kræft, smigrer eller slesker, lejlighed og tætte. I det 18. århundrede møder vi ligeledes, selv hos de bedste forfattere, stadigvæk tyske eller tyskagtige orddannelser, som f. eks. *underdan*, bakkens *afhang*, *kortvillig*, *eng*, *gellinge*, *afvarte*, *emphange*, *grysse*, *skiertse* o. s. v., der jo nu er fortrængte af de danske

undersåt, skråning, morsom, snæver, lykkes, afvente, modtage, hilse og skemte. Også helt uforklædte tyske ord som *meuchelmorder* og *lasterhaft* kan man finde; nu siger vi jo snigmorder og brødefuld. Ja selv hos det 19. århundredes ældre forfattere træffer vi den slags og lignende fortyskninger, såsom *gestalt*, *sats*, *rederløber*, *sterrbo*, *immer*, *begegne*, *bemöje* o. l.; men også disse har omsider, om end for det meste først temmelig sent, måttet vige tilbage for hjemlige betegnelser, nemlig: skikkelse, sætning, gendøber, dødsbo, altid, at møde, at umage (ulejlige) o. s. v. H. C. Ørsted har fjærnet det efter tysk mønster dannede *rinningsmodstand* ved at indføre det danske gnidningsmodstand, Chr. Molbech har fordrevet det ligefrem tyske *gebet* med det nordiske (svenske) område, og den danske rigsdagstidende, der i begyndelsen udkom med *anhang*, har siden 1863 fået et tillæg. Foruden de nævnte og talrige andre tyske udtryk er også en hel del franske ord, der navnlig i sidste halvdel af 17. århundrede brugtes i finere krese i Danmark, efterhånden forsvundne af sproget, idet hjemlige udtryk er trådte i stedet. Hvor udstrakt i sin tid brugen af franske ord har været, vil man bedst kunne skønne ved at læse følgende to sætninger af Johan Monrads selvbiografi fra ca. 1690: „Jeg kunde dog nogenledisz *fournere* till dend *agreable conversation*, *agreable* maa Jeg well sige, thi Jeg *remarque-rede* i ald Jomfru Mette Sophia Krabbesz *discours* den GÜdsz Frygt, den dyd, dend *innocence*, dend *esprit* och høflighed, att Jeg i sandhed motte høre dett an med forundring. Hindis person och *taille* syntis mig dend *allerarantagieuseste* af alle de Jeg hafde seett, hindis

maaneer att klæde sig paa saa rijg och saa well *choiseret*, att Jeg hafde well intett tencht att fundett saadan noget i disse lande.“ Som enhver vil se, har de fleste af de ved skråskrift fremhævede ord nu ikke nogen borgerret i sproget længere; de har i tidens løb måttet vige pladsen for følgende mere forståelige udtryk: yde med til (bidrage), behagelige, samtale, behagelig, lagde mærke til, tale, uskyldighed, åndrighed, vækst (figur), allerfortrinligste og udsøgt.

Men også adskillige fremmede betegnelser har været med til at fordrive en del af de tidligere indvandrere. Således er enkelte tyske ord blevne afløste af andre udenlandske, som *ongefær* af det oprindelig ligeledes tyske omtrent (sammendraget af „umme den trent“ ๓: om skiven), *bisloperske* af det franske *maitresse* (ved siden af det danske frille), *rilagen* af det italienske *gardin* (ital: *cortina*) og *irgang* af det græske *labyrinth* (gr: *labyrinthos*). På samme måde har flere franske betegnelser måttet vige pladsen for andre fremmede, som *bonnet* for det ligeledes franske kasket (fr: *casquette*), *bombarde* for det italienske resp. franske *kannon* (ital: *cannone*, fr: *canon*, af lat: *canna* ๓: rør) og *brarade* for det tyskagtige trods (ty: *trotz*). Og endelig er også gamle latinske udtryk blevne trængte tilbage af nyere indvandrere, som f. eks. *stil* (lat: *stilus*) af det græsk-latinsk-tyske griffel (gr: *grapheion*, lat: *graphium*, ty: griffel), *suter* (lat: *sutor*) af det tyske skomager og *salse* eller *salsament* (lat: *salsamentum*) af det franske sovs (fr: *sauce*), såfremt man da ikke foretrækker det danske dyppeelse, eller som vi her i Nordslesvig: du'els.

Tabet af et ord er imidlertid ikke nogen pludselig overgangsakt, men en mere eller mindre langsom proces, og det vil derfor ofte være vanskeligt at afgøre, om et ord er helt forsvundet af sproget eller blot bør regnes til de delvis tabte. For de sidstnævntes vedkommende må vi i korthed omtale to forskellige tilfælde.

På den ene side kan det delvise tab af et ord bestå i en ligefrem indskrænkning af det ydre område. Vi har jo f. eks. set, at et ord som *dōne* i betydning af „lugte“, skönt, længe fortrængt af almindelig sprogbrug, har holdt sig hist nede ved sproggrænsen helt indtil vore dage. Og på lignende måde er det gået med en hel del andre. Således f. eks. med det gamle biord *rad* (oldn: *hraða* o: hurtig, skyndsomt), der bl. a. forekommer flere gange i „Den danske rimkrönike“: „twingdæ ieg i ghen saa *rath*“, „togh theres søsther fran them fwll *rath*“ o. s. v.; i vore dage er det ukendt af de fleste, men det haves dog endnu i det sundevedske *raj*, f. eks.: „han è *raj* blöwn fær're“, „kan do kom *raj* egjen?, d. v. s. „han er hurtig bleven færdig“, „kan du komme snart igen?“ o. s. v. Eller tager vi et udtryk som det gamle *i adens* (oldn: *aðan* o: for kort siden, nylig). Endnu i Kristjan den førstes diplomatarium hedder det: „som i stodhe her *i athens*“, og i et romantisk digt fra middelalderen: „tw trwged fasst *i iadans*“. Nu er udtrykket tabt i de fleste egne af Danmark, men det bruges jo dog endnu hos os i den sammentrukne form *ejåns*, ligesom man på svensk siger *ijåns*, medens det på færøisk stadig hedder *i aðan*. Og ligesom et ord

kan forsvinde fra visse egne og samtidig holde sig i andre, således kan en betegnelse også gå delvis tabt ved at udgå af enkelte samfundskreise. Det tidligere ganske almindelige *geborsda* (geburtsdag) f. eks. har nu kun hjemme i de lavere klasser i Danmark, medens det i mere dannede kreise er blevet fortrængt af det danske fødselsdag. En dannet dame taler i vor tid ikke om sin *særk* og sine *bukser*; de er blevne til hendes chemise og benklæder eller permissioner. Omvendt er ordet *tjene* til dels fortrængt fra de mindre dannede kvinders og da navnlig tjenestepigernes sprog, hvad der vistnok bedst kan belyses ved følgende korte, fra et ugeblad hentede samtale: „Hvor tjener De nu, Line? — „Undskyld, bedste frue — jeg tjener ikke — jeg konditionerer hos oberst Snabel, og han tjener ved husarerne.“ Imidlertid hører dette sidste eksempel måske snarere til den næste klasse.

På den anden side kan der nemlig også foregå et delvist tab af ord med hensyn til deres oprindelige indre beskaffenhed: indholdet. Dette har bl. a. været tilfældet med ord som spisevært og værtshus. En nutidens finere restavrador vilde næppe synes om at høre sig til- eller omtalt som *spiserært*; ordet minder for meget om svende, soldater og droskekuske. Tidligere derimod knyttede man ikke nogen lavere forestilling til denne betegnelse: endnu 1792 skrev Fr. Sneedorf fra Paris, at han gik til „en *spiserært*, eller, som han her kaldes meget uegentlig, restaurateur.“ Eller hvilken hotelejer vilde ikke blive meget fornærmet, når man kaldte hans ejendom et *værtshus*? Og dog er det ikke et århundrede siden, at denne betegnelse

brugtes almindelig selv om det fineste hotel. Et par andre eksempler på kvalitativ indskrænkning har vi i ordene *ble* og *os*. Med en *ble* betegnedes tidligere overalt i Danmark det samme som endnu hos os i Nordslesvig, nemlig et „lagen“; men i almindeligt dansk er jo ordet nu blevet indskrænket til at være navnet på et lagen for børn i den spædeste alder. Og *os* var i tidligere tider den almindelige danske betegnelse for det, vi nu kalder „saft“. Henrik Harpestreng skriver f. eks. i den ene af sine urtebøger: „Fænikæl root stampæth oc *osæn* blændæth mæth hunugh, thæt hiælpær øghn af alt skymæl, of the smøræs oftæ thær mæth“, og endnu i Tidemands postil fra 1564 hedder det: „Naar Træ faa *Oess* og Blad.“ I denne sammenhæng er ordet nu fremmed for os; og dog er det ikke fuldstændig tabt på det nævnte begrebsområde: i vort sønderjyske landsmål er jo *os* endnu navnet på det snævrere begreb „tobakksaft“. Og så til slutning endnu et par særlige tilfælde. I en af Kristjan Falsters satirer hedder det bl. a.:

da spilles hurtig kortenspil,

labet, skjervensel, lanter.

Af de tre sidstnævnte ord har kun det mellemste holdt sig i videre krese til vore dage som navn på et kortspil. Men tidligere var også de to andre aldeles almindelige som sådanne. *Labet* er det franske *la bête*, der egentlig betyder „fæ“ og altså var overført på det pågældende kortspil af mere forklarligt end netop overmåde høfligt hensyn til den tabende spiller. Selve spillet kendes vel nu næppe mere; og med dette er også ordet gået næsten aldeles af brug, men dog ikke fuldstændig: det

kan endnu stadig anvendes for at betegne begrebet „udmattet, træt“ eller lignende. Det ejendommelige herved ligger altså i, at der først er foregået en udvidelse af ordets værdi, og at derefter ordet i sin oprindelige betydning er gået i glemme, hvorimod det i sin overførte egenskab delvis er blevet bestående. Og det samme har været tilfældet med ordet *lanter*, om end på en måde med den modsatte virkning. Hos Holberg f. eks. findes dette udtryk som navn på et kortspil jævnlig; således bl. a. i „Peder Pårs“: „kan I spille en *Lanter* med Eders Dotter Nille“, i „Henrich og Pernille“: „Jeg er bange, at han sidder der udi en *Lanter* til Ørene“, o. s. v. Heller ikke dette kortspil kan regnes til de almindelige i vore dage, og ordet er vistnok forsvundet af sproget i de fleste egne af Danmark; men i Nordslesvig siges der endnu om én, der har haft en betydelig vinding, har gjort „et ordentligt kup“: „han hæ gør en orndle *lander*“. Ordet er altså først blevet overført fra kortspillet på den med dette eventuelt forbundne vinding og dernæst, efter at spillet var gået af brug, blevet indskrænket til at betegne en særlig „af lykken afhængig vinding“ alene.

Men under disse betragtninger er vi allerede komne ind over grænsen mellem dette og det næste kapitels naturlige område.

(Fortsættes.)